

Др. БОГДАН БАРВІНСЬКИЙ.

ІСТОРИЧНІ ПРИЧИНКИ.

РОЗВІДКИ, ЗАМІТКИ і МАТЕРІЯЛИ

ДО

ІСТОРИЇ УКРАЇНИ - РУСИ

II.

Львів — 1909.

З печатні В. А. Шийковського.

Накладом автора.

Др. БОГДАН БАРВІНСЬКИЙ.

ІСТОРИЧНІ ПРИЧИНКИ.

РОЗВІДКИ, ЗАМІТКИ і МАТЕРІЯЛИ

ДО

ІСТОРИЇ УКРАЇНИ - РУСИ

II.

Львів — 1909.

З печатні В. А. Шийковського.

Накладом автора.

ПАМ'ЯТИ
ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ
1687—1709.

Отсе випускаю в світ другий томик своїх «Історичних причинків». Перший томик появил ся минушого (1908) року яко перепечатка двадцяти статей, печатаних мною протягом семи літ (1902—1908) в „Руслані“ і „Записках Наукового Товариства ім. Шевченка“. Отся нова збірка являє ся відбиткою статей (з незначними змінами і поправками), печатаних мною в „Руслані“ протягом одного року (1909); з того отже згляду далеко їх менше, чим в попередній збірці, бо всего вісім. Я зважив ся одначе випустити сю нову збірку хоч і меншою, але таки ще сего року тому: якраз половина з моїх статей (III, IV, V, VIII. 1, 2, 3, 4), печатаних сего року в „Руслані“, займає ся портретами Мазепи та творами все-світної літератури і штуки, яких темою був сей великий Гетьман. А що сего року припали якраз сумні двосотні роковини Полтавського бою, тож і я забажав пошанувати пам'ять найлучшого Сина України-Руси хоч отсею дрібничкою, випускаючи в світ статі про гетьмана Мазепу в

VI

одній збірці та посвятиючи Їму цілу збірку. Отсим бажав я також прилучити ся до загального протесту України-Руси проти святкованя Московщиною роковин Полтавского бою.

Инші чотири статі, (I, II, VI, VII), поміщені в отсій збірці, се маленька частина тих материялів до історії України-Руси в XIV -- XVІІІ ст., які я призбирав літом 1908 р., перебуваючи на архівальних студиях в Кракові.

Сі материяли походять з неоціненого для нашої рідної старовини „Архіву кн. Чарторийських“ в Кракові; дальші материяли, які я там призбирав, будуть оголошувані мною, як попередно, в „Руслані“ і вийдуть опісля попри инші статі в слідуєчих томиках „Історичних причинків“.

В отсій збірці, яку тепер видаю, зі статей, написаних на основі материялів зі згаданого архіву (попри чотири Мазепині статі), до XIV ст. відносить ся статя VI і VII, до XV ст. відносить ся статя II і VII, до XVI столітя статя I.

Мило мені зложити в сїм місци щиру подяку Сьвітлому Зарядови „Архіву кн. Чарторийських“ за незвичайні полекші, яких я дізнав при користаню з тамошних рукописних материялів.

Як в попередній, так і в отсій збірці мав я спромогу умістити оден з невиданих доси

портретів, який вважають портретом Мазепи. Можність видання єго завдячую адюнктови Muzeum Narodowego в Кракові, д-рови М. Гумовському, якому складаю за се рівнож щирю подяку.

У Львові, в грудни 1909.

Автор.

З М І С Т.

	Сторона
Слівце від автора.	V—VII
Зміст	IX—X
Поправки похибок	XI
Портрет Мазепи між	46 а 47
I. З рускої переписки польского короля Жигимонта Августа	1—10
II. Два загадочні ханські ярлики з пер- шої половини XV. столітя	11--21
III. Портрет Мазепи кисти артиста-малюва Осипа Куриласа	22—28
IV. Гетьман Іван Мазепа в всесвітній літературі і штуці	29—37
V. Причинок до питання про т. зв. „Бе- кетівський“ портрет Мазепи	38—51
VI. Перемирна грамота литовских князів з королем Казиміром В. 1366 р.	52—67
VII. До питання про скількість присяжних грамот в. князів литовско-руских	68—76
VIII. Доповнення до статей про Мазепу	77—94

X

1. Гетьман Іван Мазепа в всесвітній літературі і мистецтві 77—80
 2. Т. зв. „Бекетівський“ портрет Мазепи 81—83
 3. Уваги до інших портретів Мазепи . 85—89
 4. „Невідомий доси“ портрет гетьмана Івана Мазепи 89—94
-

ПОПРАВКИ ПОХИБОК.

Стор.:	Рядок:	Напечатано:	Має бути:
3	4 зв.	па	на
—	7 зв.	Рускі	руські
7	13 зв.	присягу	присягу
9	8 зв.	поступл	поступил
20	9 зв.	по „służyc“ треба додати: „a teraz bratu naszemu wielkiemu kniaziewi Kazimierzowi mają także wiecznie służyć“.	
38	1 зн.	140	140—141
39	5 зв.	„Исторія Малої Росії“ Н.	„Исторія Малоросії“ Дмитра Н.
40	10/11 зн.	въ въ Академіи	въ Академіи
45	4 зв.	в 1-ім виданю	в 1-ім виданю „Исторія Малої Росії“.
49	5 зв.	обговорено	обговорено
—	13 зв.	„Исторія Малої Росії“	„Исторія Малоросії“.
51	2 зв.	Pologné	Pologne
67	13 зв.	7)	75)
73	5 зв.	i 213 221	213 i 221
77	12 зн.	107	197
83	7 зн.	з	в

I.

З рускої переписки польського короля Жигимонта Август¹⁾.

В першій половині XVII ст. якийсь руский патриот так зобразив вплив рущини на Литві в слідуєчій вірші:

Полска квітнет лациною,
Литва квітнет русчизною:
Без той въ Польще не пребудеш,
Без сей въ Литве блазном будзеш²⁾.

Так було ще навіть після тісної злуки Литви з Польщею, після Люблинської унії. Але далеко сильнішим був сей вплив рущини на Литві у вчасніших століттях, в XIV, XV, ба навіть в першій половині XVI ст. Вже в середині XIV ст. литовска княжа династія зрущила ся майже зовсім. Литовські князі, поженивши ся з Русинками, прийнявши православну руску віру та обертаючи ся між Русинами, які становили переважну часть їх підданих, лише з імени були литовськими князями, в дійсности почува-

¹⁾ „Руслан“ 1908 (згл. 1909), ч. 292.

²⁾ Про зрущенє Литовської держави гл. ширше Грушевський: Історія України-Руси IV, 2 вид. Київ-Львів 1907, ст. 95—99.

ли они себе Русинами. Вплив рускої штуки на Литві був так сильний, що за Ягайла переніс ся він навіть до Польщі. Сильний вплив руцини проявив ся також в сфері державного права. Та на тім не кінець. Руска мова стала пануючою на литовськiм дворі. Навіть Ягайло при кінци свого життя, після кількадесятьлітнього побуту в Польщі, вів з Витовтом руску переписку. Що більше, она стала мовою великокняжої канцелярії і урядів, мовою праводавства і письменства. Великі князі литовські, не виключаючи останнього Ягайлону, Жигимонта Августу, ба навіть єго матери, Італіянки Бони Сфорції, видавали свої грамоти по руски.

Ся мова витворювала ся на Литві поступенно¹⁾. Підчас коли в самих початках була она зближена ще до старої літературної мови на Руси, опертої на староруско-церковній основі, то з часом одначе перемагає її сьвітска мова, то є староруска актова і урядова мова Рускої Правди і грамот XII—XIV ст., яка прибирає білоруску закраску. Ще в половині

¹⁾ Характеристику сеї урядової літературної мови на Литві гл. Г р у ш е в с ь к и й: Історія України-Руси VI, Київ-Львів 1907, ст. 366—7.

XIV до пол. XV ст. має она багато подібности з старорускою мовою, але вже з кінцем XV і в XVI ст. зарівно канцелярська і літературна руска мова на Литві остає під сильним впливом білорускої і польської мови та сягає своїми впливами аж у Рускі землі польської Корони.

Висше згадано, що Ягайло навіть після кількадесятьлітнього пановання в Польщі переписував ся з Витовтом по руски. Се не здивує нікого, хто знає, як сильним був ще тоді вплив рущини навіть в двірських кругах, що чимраз то більше підпадали під польські впливи. Але сліди сего впливу на двірські литовські круги бачимо ще й в передодни Люблинської унії. В рукописнім кодексі Архіву кн. Чарторийських в Кракові ч. інв. 307¹⁾, ст. 143—146 находить ся руский лист короля Жигимонта Августа до свого батька Жигимонта I. з датою 14. марта 1545 р. Сей лист писаний на аркуши »folio« товстою гарною скорописию 1. пол. XVI ст. на цілій першій і другій

¹⁾ Опис сего кодексу гл. K o r z e n i o w s k i: Catalogus codicum manu scriptorum Musei Principum Czartoryski Cracoviensis. Fasc. I, Cracoviae 1887 ст. 59.

стороні (в кодексі ст. 143 і 144) та на одній четвертій частині третьої сторони (в кодексі ст. 145), якої останню частку займає широко розписаний власноручний латинський підпис Жигимонта Августу: »Eiusdem Serenissime Maiestatis Vestre — Obsequentissimus filius Sigismundus Augustus Rex scripsit«. На верхній, то є четвертій стороні (в кодексі ст. 146) виписаний адрес і приложена печатка Жигимонта Августу.

Жигимонт Август ще за життя батька уживав титулу короля, хоч був в дійсності лише вел. князем литовським. Уроджений в серпні 1520 р., був признаний 4. грудня 1522 радою вел. князівства Литовського великим князем¹⁾. Дня 18. жовтня 1529 наступило єго »піднесенє« на вел. князя, 18. грудня 1529 став він »вибраним« королем польським (rex electus), а 20 лютого 1530 відбула ся ще за життя батька єго коронація на польського короля²⁾. З єго листів знані нам листи в латинській і польській мові, н.

¹⁾ K o l a n k o w s k i: Elekcya Zygmunta Augusta (Kwart. hist. 1905) ст. 532 і 538.

²⁾ i b i d. ст. 551 і 556.

пр. видані Менкеном¹⁾, Ляховичем²⁾, Лепковским³⁾, Пжездзецким⁴⁾ і в інших поменших збірках. Ціла рукописна збірка листів Жигимонта Августа в латинській, польській і італійській мові знаходить ся в Архіві кн. Чарторийских (ч. інв. рукоп. 1618). До свого батька писав він по латині, н. пр. 21/X⁵⁾, 29/XI і 30/XII 1545⁶⁾. Руский лист Жигимонта Августа до Жигимонта I., який подаю нижше дословно, модернізуючи деякі букви [як напр. „у“ в виді вісімки, церковно-славянське »о« (омеґа)] та заступаючи церковно-славянські цифри арабскими, є, скільки мені відомо, вза-

1) M e n c k e n i u s: Sigismundi Augusti epistolae. Lipsiae 1703.

2) L a c h o w i c z: Listy oryginalne Zygm. Aug. do Mikołaja Radziwiłła Czarnego. Wilno 1842.

3) Ł e p k o w s k i: Tajne listy króla pols. Zygm. Aug. do Stanisława Hozyusza. Wiedeń 1850.

4) P r z e z d z i e c k i: Jagiellonki Polskie w XVI w. I—V. Kraków 1868—1878. (5-ий том видав Шуйский).

5) Сей лист в P r z e z d z i e c k i: Podole, Wołyń, Ukraina. I, Wilno 1841 ст. 69—73.

6) Сі два листи в цілости власноручно писані в P r z e z d z i e c k i: Jagiellonki II, ст. 249—250.

галі доси одиноким руским листом сего короля до батька, хоч могло їх бути в тій мові більше. Цікавий він власне з сего згляду, але цікавий також і з огляду на свій зміст.

Яко вел. князь литовский виступає тут Жигимонт Август в обороні свого підданого, маршалка Волинської землі, князя Федора Сангушка, якому батько Жигимонта Августа, польський король Жигимонт I., відобрав двір Войнячин коло Винниці, а віддав кому иншому. Він боронить територіяльної ненарушимости вел. князівства Литовского і кілька разів в листі сильно се підчеркує: »иж на том речи посполитои тутошнего панства немало належи з некоторых причин слушных« — „тыи все причины достатечне ознаимимы, с которых есмо причин то учинит мусили, што на том речи посполитои тутошнего панства належи“ — „Есмо то учинили про певныи а слушныи причины, на которых тому панству, великому князству не мало належи«. Так само в листі до батька з 21. X. 1545 р. пише він: »Innumeris plane querelis Volinensium saepenumero obtundimur. q. regnicolae finitimi, non solum subditos et terras eorum accipiunt, sed etiam villas occupant, ac in dies longius in mag-

num ducatum hunc serpunt“¹⁾). Якуж зміну бачимо в Жигимонті Августі в чверть столітя пізнійше, після Люблинської унії! Він не звертає вже ніякої уваги, коли польські послы жадали інкорпорації Браслава і Винниці до Корони, на те, що польські права на Браславщину опирали ся на дуже слабких основах, що ся земля зпоконвіку литовска. Він вимусив на браславськім воєводі кн. Романі Сангушку, що сей з титулу браславського воєводи зложив Жигимонтови Августови присягу яко польському королеви, хоч опирав ся сему сам Сангушко, а навіть литовска депутация боронила прав вел. кл. Литовського²⁾). Tempora mutantur... Тож не дивно, що й на Жигимонті Августі, колишнім оборонци прав вел. князівства Литовського, відбили ся польські впливи, які дозволили єму з легким серцем зчеркнути минувшину свою і вел. кн. Литовського.

Наяснѣйшому пану Жигимонту, з Божеє милости королю полскому, навышшому великому князю литовскому, рускому, прускому

¹⁾ P r z e z d z i e s k i: Podole ст. 70.

²⁾ Пор. сей епізод в Грушевський: Історія України-Руси IV, 2 вид. ст. 407—8.

жомойтскому, мазовецкому и иных, отцу нашему милостивому, Жикгимонт Август Божю милостью корол полский, великий княз латовский, русский, пруский, жомойтский, мазовецкий и иных, поздровене и долгое а fortunное пановане. Наяенѣшии пане отче наш милостивый. Дана нам тых часов справа, от маршалка волынского земли, старости володимирского, brasлавского и вѣницкого, князя Федора Сонкгушковича, иж который замки он, Brasлавль и Веницу держит з ласки вашей королевской милости, же ваша королевская милост недавно прошлого часу писати и прислати до него рачил дворянина вашей королевской милости Станислава Корковского, приказуючи ему, абы он двора Вонячина от замку веницкого поступил тому, кому была воля вашей королевской милости, якож он водля того, яко нам в том речи справу дал, тому посланцу вашей королевской милости тую отповед дал со всим послушенством, абы тот посланец вашей королевской милости там до Вонячина ехал и в том ся справовал, яко ему от вашей королевской милости розказане и наука ест дана, противку воли и розказаню вашей королевской милости ничего не будучи. Гды потом княз Федор, маршалок земли волынского, тут тыми разы у Вилини у нас был в нѣкоторых потребах тых замков пограничных и своих, то гды поведил нам,

и ж дан ему есть други лист от вашей королевской милости до него писаныи, в котором ваша королевская милост рачил росказат писати до него через тогож дворянина, которыйи перво до него приездил з нелюбостью а з неласкою, своего, то от него примуючи, и ж он того Вонячина на первое писане вашей королевской милости еще тому не поступл, кому была воля вашей королевскеи милости, где он будучи на тот час при нас и будучи ему яко подданному нашему, видело ся ему тую волю и писане вашей королевскеи милости нам оповѣдит и лист вказати, где мы розумеючи тому, и ж на том речи посполитои тутошнего панства немало належи з некоторых причин слушных, взяли есмо тот лист в него, которыйи от вашей королевскеи милости есть писан, к рукамъ нашимъ и послали есмо там до Вонячина дворянина нашего пана Семена Кмитича, которому росказали есмо там на Вонячине мешкати до того часу, поки мы вашей королевской милости тыи вси причины достатечне ознаимимы, с которых есмо причин то учинит мусили, што на том речи посполитои тутошнего панства належи, где вашей королевскеи милости отца нашего милостивого о то пилне просимы, абы ваша королевская милост то рачил в себе уважит и не быт того вниманя о нас, абых мо то учинит мели въ якии обычай, абы ся в тем воли и

росказаню вашей королевскеи милости досыт не мѣло стат. Але иж єсмо то учинили про певныи а слушныи причины, на которых тому панству великому князству не мало балежи, которыи мы вашей королевскеи милости отцу нашему милостивому часу своего достатечне ознаимимы, затым ся в ласку вашей королевскеи милости пану отцу нашему милостивому залецамы. Псан у Вилни под лет. Бож. нарощ. 1545, мца марта 14, индикт. 3.

Eiusdem Srsme Mtis V. —

Obsequentissimus filius

Sigismundus Augustus

Rex sst.

На верхній стороні листу така на-
пись:

Наяснейшому пану Жикгимонту, з Бо-
жеє милости королю полскому, навышшому
князю литовскому, рускому, прускому, жомо-
тскому, мазовецкому и иных, отцу нашому
милостивому.

На червоній масі приложений папір,
а на нїм витиснена печатка з литовскою
Погонею. Довкола видно останки легенди:
(Sigismund)us: Aug(ustus) Rex Polon(iae)
Ma(gnus). Dux Litv(aniae).

У Львові, 5. січня 1909.

II.

Два загадочні ханські ярлики на рускі землі з другої половини XV. століття*).

В своїй історії Польщі за панованя Ягайлонів (т. III.) напечатав Г о л е м б ъ о в с к и й два ханські ярлики на рускі землі з другої пол. XV. ст., видані вел. князям литовским, а іменно ярлик Х а д ж і - г е р а я¹⁾ і ярлик М е н г л і - г е р а я²⁾. Найновішими часами посвятив їм особний екскурс проф. Г р у ш е в с ь к и й³⁾. На вступі пише він так: »Факт видання такого ярлика, дуже інтересний і важний, якось досі не мав щастя в історіографії. Старші письменники його бодай згадували, новіші або ігнорують або відкидають, як дурну вигадку, не давши собі труду близше приглянути ся йому“. Сі ярлики знані нам лише в польскім перекладі. Проф. Грушевський, згадуючи зі здивованєм про »teki królewskie“, з яких нечатав ті ярлики Голембьовский, не припускав навіть, що є се „Teki Naruszewicza“, переховувані в Архіві кн. Чарторийских в Кракові. Польскій переклад ярлика Хаджі-герая находить ся в „Т. N.“ ч. 20 ст. 671—3 п. з. „Pakta Chadzigireja cara Tatarów ordu Perekopskieja“, а переклад ярлика Менглі-герая тамже ст. 831—3 п. з. »Pakta Mengligereja

*) „Руслан“ 1909, ч. 70.

sara Tatarów ordy Prekopskiej“ (у Големб. хибно »królewskiej«). Зовсім справедливо підносить проф. Грушевський »хаотичність. неясність і покручене змісту“ тих грамот. Від себе мушу одначе додати, що причинив ся до сего не мало й сам видавець Голембйовский.

Пригляньмо ся наперед близше ярликови Хаджі-герая. Він має дату 867 р. після гіджри, а крім сего дату після християнської ери. Голембйовский подав 1471 р. Та сей рік, як то виказав проф. Грушевський, не згоджує ся з роком гіджри, якому відповідає 1462/3 р. по Хр. Про ярлик Хаджі-герая з 1461 р. згадав Сестренцевич в своїй „Історії Таврії“, а проф. Грушевський здогадує ся, що мусів се бути ярлик анальогічний з випечатаним у Голембйовского. Здогад. проф. Грушевського, як я пересьвідчив ся, зовсім справедливий і се можу ствердити на основі »Тек Нарушевича«. Переклад ярлика Хаджі-герая, що находить ся тамже, має властиво 1461 р. В дописці переписчика, уміщеній над заголовком сего ярлика, читаємо: „1461 d. 22. Septembris“. Вправді число „6“ переписано опісля по верху числом „7“, одначе низше, під 1461 р., поправленим на 1471 р., остала друга, не поправлена дата »1461«. В самім тексті було первісно „sześćdziesiątego“, поправлене опісля на »siedmdziesiątego«. З огляду на се, що ярлик, який бачив Сестренцевич, мав дату 1461 р., що рік гіджри відповідає властиво 1462/3 р. по

Хр., що ярлик у Нарушевича мав первісно 1461 р. поправлений опісля в дописці і в тексті зовсім безосновно на 1471, що в дописці остав другий не поправлений 1461 р., яко первісна дата сего ярлика, що, як справедливо підніс проф. Грушевський, Хаджі-герая в 1471 р. не було вже на світі, прийняти треба для сего ярлика 1461 р. Одначе на основі так лихого перекладу ярлика Хаджі-герая, який маємо в „Т. Н.“, я не відважив би ся твердити, що грамота Хаджі-герая »виглядає так, як би була сфабрикована на взір пізніших, Менглі-гераєвих або якихось иньших грамот«, як думає проф. Грушевський.

Ярлик Менглі-герая, виданий Голембйовским з „Т. Н.“ має 878 р. після гіджри, 1472 р. після християнської ери. Даті гіджри відповідає одначе, як то підніс проф. Грушевський, 1473/4 р. по Хр. Ся неточність в датованю, а крім сего численні перекручення можуть бути після гадки проф. Грушевського доказом неавтентичности сего ярлика Менглі-герая. І в тім випадку я не видавав би такого осуду на основі лихого польского перекладу.

Не відомо, чи польський переклад тих ярликів Хаджі-герая і Менглі-герая зладжений на основі татарского оригіналу, чи може на основі готового вже руского перекладу. Таких руских перекладів иньших ярликів Менглі-герая маємо велике число в Литовській Метриці⁴). В тих руских перекладах подибуємо часто слова »дя дя«

і »дядо«. Проф. Грушевський здогадує ся, що ці слова дістали ся до ярликів Менглі-герая в Литовській Метриці наслідком злого перекладу татарского оригівалу і що в ярлику з 1472 р. у Голембйовского та з 1507 р. в »Acta Tomiciana« (I, дод. 9) слова оригівалу віддані вірнійше словами: »brat starszy«. Питанє одначе, чи польський переклад зладжений на основі оригівалу, а не на основі готового вже руского перекладу, де було слово „дядя“ чи „дядо“, яке заступлено може в польськїм перекладі словами »brat starszy«.

Зауважу, що на сих польських перекладах не можна так дуже полягати. В польськїм перекладі ярлика Менглі-герая з 1472 р. читаємо н. пр. в однім місци: »jako przedtym pierwej ociec nasz car Thochtomysz i wielki car brat nasz starszy«. Замість »ociec« було в перекладі зразу „dziad“, опісля слово „dziad“ перечеркнено, а в горі дописано „ociec“. Отже бачимо тут грубу помилку в обох випадках, бо Тохтамиш не був ані отцем, ані дідом Менглі-герая. Отцем Менглі-герая був Хаджі-герай, а Тохтамиш був дідом сего останнього⁵), значить ся прадідом Менглі-герая (в иншій грамоті каже Менглі-герай лише: »predok nasz car Tochtamysz«⁶). З ріжних дуже виразних признак можна вносити, що польські переклади згаданих ханських ярликів зладжені на основі руских перекладів. Я не відважив би ся проте без якихсь певнійших ар-

гументів твердити, що слова »brat starszy« віддають вірніше татарський оригінал, чим слова „дядя“ (чи »дядо«), як се робить проф. Грушевський. Хто знає, чи власне не з руского перекладу роблений польський переклад, чи якраз не руске „дядя“ заступлене польским »brat starszy«. Згадана висше крутанина перекладчика ярлика Менглі-герая з 1472 р., яку бачимо в реченю про Тохтамиша, де зовсім хибно названо єго „dziad“ а потім „ocies“ та зіставлено се з словами »brat starszy«, не може будити в нас якогось більшого довіря до польских перекладів ханських ярликів. Тому видить ся мені, що подане при їх помочи проф. Грушевським толкованє Менглі-гераєвого „дяді“ яко помилки і доказуванє на сій основі неавтентичности Хаджі-гераєвого ярлика доси не буде оправданим, доки не буде вказаним докладно, в яких відноснах до себе стоять переклади ярликів, польський і руский, чи оба они зладжені на основі татарского оригіналу, чи може польський переклад зладжений на основі руского перекладу. Коли, як я догадуюсь, польський переклад зладжений на основі руского перекладу, а не на основі татарского оригіналу, то в тім випадку не має він ніякої вартости для вказаня якої небудь помилки в рускім перекладі.

Я згадав, що зміст ярликів Хаджі-герая і Менглі-герая поперекручував значно сам Голембйовский, ба навіть він повипускав з них цілі

реченя. З огляду на се, що доси не мали ми навіть точного тексту тих двох ярликів, поданих в »Т. Н.«, уважаю відповідним видати їх наново з цілою докладністю, модернізуючи хіба ортографію. Помилки і пропуски у Голембйовського виказую в нотках. Хоч мимо сего полишають они ще багато до бажання, то всеж таки будемо мали їх в видї, в яким їх вписано до »Т. Н.«.

1.

Ярлик Хаджі-ґерая 1461 р.

Chadzigireja cara słowo to jest. — Od prawej i lewej ręki naszej i od wszystkiego państwa naszego ułanom, panom, radom wszystkiego państwa Ruskiego, kniaziom, czerńcom, bielcom i wszystkim pospolitym. Co przedtym brat nasz starszy, na koniu polnym (має бути „potnym“) do wielkiego kniazia Witulta do Litwy w gościnę przyjeżdżał i wielką uczciwość miał; najpierwej Kijów daliśmy ze wszem na wszem ku państwu Litewskiemu, bratu naszemu wielkiemu kniaziewi Kazimierzowi i panowie Litewscy żądali nas, i myśmy na żądanie ich to uczynili i wedle pierwszych carów postępków, to jest Kijów ze wszystkimi dochody, ziemiami, wodami i pożytkami ich; Łuczko z wodami, ziemiami ⁷⁾ i ze wszystkimi pożytkami ich; Smoleńsko z wodami, ziemiami i ze

wszystkimi pożytkami ich; Podole z wodami, ziemiami i ze wszystkimi pożytkami ich; Kamieniec z wodami, ziemiami i ze wszystkimi pożytkami ich; Braczlaw z ziemiami, wodami i ze wszystkimi pożytkami ich, począwszy od Kijowa do ujścia morza Szczeprutezilniskiego ⁸⁾ z ziemiami i z pożytkami ich; Zolwasz ⁹⁾, Budała ¹⁰⁾, z ziemiami, wodami i pożytkami ich; Czerniejów z ziemiami, wodami i pożytkami ich; Brycziszinas ¹¹⁾, Luszcza ¹²⁾, Czotmy ¹³⁾, Slenniczany z ziemiami, wodami i pożytkami ich; Siewierski Nowohrod, Rilsko ¹⁴⁾ z wodami, ziemiami ze wszemi pożytkami ich; Ryłsko, Tumien Szarajewicza ¹⁵⁾, Jagalta wysuiiu ¹⁶⁾ z ziemiami, wodami i pożytkami ich; Midzass ¹⁷⁾, Uspuł, Starodub, Bransko z ziemiami, wodami i ze wszemi pożytkami ich; Mychalsko, Mobutulsko ¹⁸⁾, Tula z ziemiami, wodami i ze wszystkimi pożytkami ich; Biresta i ¹⁹⁾ Ratuznisko, Alibsko, Burunsko, Kulminsko i Saschonar ²⁰⁾ z ziemiami, wodami i ze wszystkimi pożytkami ich; Japuhrad, Baliły ²¹⁾, Strożowyhrod, Teskie ²²⁾, Horodiscze ²³⁾, Muschiczmyhrod ²⁴⁾ z ziemiami, wodami i ze wszystkimi pożytkami ich. To jest bratu naszemu wielkiemu kniaziowi Litewskiemu Kazimierzowi, panom, kniaziom, radom, widząc wielkie postęпки przyjacielskie, i my Turapkie ²⁵⁾ i wielki Nowogrod ze wszemi grody i wszemi ich dochody i pożytkami ich, z łaski naszej do państwa Litewskiego podali i te zamki, które tu są.

napisane, tych zamków z pany, z bojarami, przed-
 tym bratu naszemu kniaziowi Witultowi, a teraz
 tobie ²⁶⁾ bratu naszemu Zigmuntowi będą służyć
 i bratu naszemu kniaziowi Kazimierzowi. Także
 mają, tak jako i przedtem służywali z tych zam-
 ków i wsi, i podatki nieodmiennie mają dawać;
 a jeśli nie będą posłuszni, tedy im nie dobrze
 będzie i daliśmy ten nasz list pod złotą pieczę-
 cią. Pisan w Krymie lata po roku Jego świętej
 miłości Machometa proroka lata ośmsetnego sześć-
 dziesiątego siódmego, dnia dwudziestego drugie-
 go miesiąca Septembra. Lata od narodzenia pana
 Jezusowego, tysięcznego czterechsetnego sześć-
 dziesiątego ²⁷⁾ pierwszego.

2.

Ярлик Мөнгли-герая 1472 р.²⁸⁾

Od prawej i lewej ręki naszej i od wszego
 państwa naszego, panom, radom, kniaziom Ruskim
 i państwom ich, bojarom, władynom, metropolitom,
 czerńcom, bielcom i wszystkiemu pospolitemu ludu.
 Jako przodkowie nasi wielki car brat nasz i wielki
 car Adzigerej ²⁹⁾ ociec nasz polnym (масбути „potnym“) koniem swym do wielkiego kniazia Witulta do Litwy w
 gościnę przyjeżdżał i wielką uczciwość mieli, z łaski swo-
 jej w głowach Kijów z wielą państw podali i teraz te
 państwa bratu naszemu kniaziowi Kazimierzowi ku
 Litwie dajemy, za wielkimi proźbami panów rad i

na prozbę tośmy uczynili, jako przedtym pierwej ociec ³⁰⁾ nasz car Thochtomysz i wielki car brat nasz starszy, wedle dawnego postanowienia najpierwej Kijów z ziemiemi, wodami i ze wszystkiemi dochody i pożytkami ich. Włodzimierz z ziemiemi, wodami i ze wszystkiemi dochody i pożytkami ich ³¹⁾. Łuczko z ziemiemi etc. Smoleńsko, Podole, Kamieniec, Bracław, Czerniechow ³²⁾, Siewierski Nowohrod, Sokal, Nowygrad z ziemiemi, wodami i ze wszystkiemi pożytki i dochody ich. Cirkassy, Koczi-bej, Majak, z ziemiemi, wodami i ze wszystkiemi pożytki ich ³³⁾, począwszy od Kijowa aż do ujścia morza. Steprud ³⁴⁾ i Holeńsko ³⁵⁾ z ziemiemi, wodami etc. Brynten, Tuklusze ³⁶⁾, Chotmislen ³⁷⁾, Netssa, ze wszystkiemi ziemiemi, wodami, dochody i pożytkami ich. Rilsko z ziemiemi etc. Hrirusko ³⁸⁾, Tumien, Sarajewcza, państwa Jakaltemskie z ziemiemi, wodami i ze wszystkiemi dochody i pożytkami ich. Barzass ³⁹⁾, Uskul, Starodub, Bransko, z ziemiemi, wodami etc. Miczensko, Lubotusko, Bułahrod z ziemiemi wodami etc. ⁴⁰⁾ Berestaja, Jaskub, Kozielsko, Bronsko, Lubow, Izbesz, Czynamir, z ziemiemi, wodami i ze wszystkiemi pożytkami ich. Japihrod, Balykly ⁴¹⁾, Strożowyhrod, Taska, Horodyscze, Tusiknemer, Horod, Mussalecz ⁴²⁾, Kudar, Horod z ziemiemi, wodami i ze wszystkiemi pożytkami ich. Od brata naszego wielkiego kniazia Kazimierza przyjechał posłem pan Bogdan Fedorowicz, a marszałek pan Iwasko Soskowicz, icheśmy wdzięcznie przyjęli i z braterską naszą przyjaźnią wielki Nowohrod z łaski naszej

i Rezeńskie państwo, Pereasław w głowach z ziemiami, wodami i z grodami ich, włościami i ze wszelkimi pożytkami i dochodami ich, gdzie wnidzie i wciecze ⁴³⁾, tośmy przydali ku państwu wielkiego księstwa Litewskiego wszelkie te zamki, które tu na imię napisano, z pany i z kniaźmi, pierwej tego bratu naszemu wielkiemu kniaziowi Witultowi byli postąpili i bratu naszemu wielkiemu kniaziowi Zygmuntowi mają wiecznie służyć i mają z tych zamków dochody i wszelkie pożytki i sami wiernie służyć bratu naszemu, a jeśliby za jaką przyczyną nie chcieli bratu naszemu służyć jako i pierwej, tedy mamy ich wojować i ich ku bratu naszemu plenić i przywracać i daliśmy ten nasz list pod złotą pieczęcią. Po śmierci Machometowej ośmsetnego siedmziesiątego ósmego roku, od narodzenia Chrystusa roku tysięcznego czterechsetnego siedmziesiątego drugiego, w Ordzie Tatarskiej.

¹⁾ G o ł ę b i o w s k i: Dzieje Polski za panowania Kaźmirza, Jana Olbrachta i Alexandra. Warszawa 1848 st. 230—1, not. 587. »Wypis z tek królewskich«. ²⁾ ibid. st. 232—3, not. 588. »Wypis w tekach królewskich«. ³⁾ Г р у ш е в с ь к и й: Історія України-Руси IV. Львів 1903, ст. 404—9; 2. вид. Київ-Львів 1907, ст. 457—462. ⁴⁾ Значне число їх напечатав P u ł a s k i: Stosunki Polski z Tatarszczyzną od połowy XV. wieku. I. Stosunki Polski z Mendli-girejem. Kraków-Warszawa 1881 (в додатках). ⁵⁾ ibid. ст. 1. ⁶⁾ ibid. ч. 78, ст. 292. ⁷⁾ Гол. опустив »ziemiami«. ⁸⁾ Г. »Szczuprulezilniskiego«. ⁹⁾ Г. »Zalwasz«. ¹⁰⁾ Г. »Budula«. ¹¹⁾ Г. »Briczyenszi-

nos«. 12) Г. »Luszcza«. 13) Г. »Czolmy«. 14) Г. »Bilsko«. 15) Г. »Tumien, Szarajewicza«. 16) Г. »Jagalta, Wyssami«. В рукоп. »wyssuiu« можна читати »wyssniu«, бо між »n« і »u« деколи нема ріжниць. 17) Г. »Midrass«. 18) Г. »Mobatulsko«. 19) Г. опустив »i«. 20) »Sachonar«. 21) Г. »Balikty«. В рукоп. »l« виглядає як »t«. 22) Г. »Taska«. 23) Г. »Horodiszczе«. 24) Можна читати „Muschiezmyhrod“ з огляду на малу ріжницю між „e“ і „c“ в рукописи. 25) Г. »Turapskie«. 26) Г. »takie«. 27) Г. 1471. В рукоп. »sześćdziesiątego« перечеркнено, а по верху переписано »siedmdziesiątego«. Як я згадав у вступі, властивий рік 1461. 28) Сей ярлик дуже подібний до ярлика Менглі-ґерая з 1507 року, печатаного в Акты Западної Росії II ч. 6, а відси у Пулаского ч. 90. 29) Г. »Udzigierej«. 30) В рукоп. первісно »dzjad«, опісля перечеркнено і написано »ociес«. Близше про те у вступі. 31) Г. опустив ціле реченє від »Włodzimierz« аж до »ich«. 32) Г. опустив »Czerniechow«. 33) Г. опустив ціле реченє по »Nowygrod«, почавши від »z ziemiami« аж до »pożytki ich«. Є у него отже «Nowygrod, z wodami i ze wszystkimi pożytki ich«, а зараз потім »począwszy od Kijowa«. 34) Г. »Steprut«. 35) Г. »Halensko«. 36) Г. »Tukluszczе«. 37) Г. »Chotmisslen«. 38) Г. »Hrivusko«. 39) Г. »Bereass«. 40) Г. опустив реченє від »Miczensko« до »etc.« 41) Г. »Balikty«. 42) Г. »Nussalesz«. 43) Г. »wlecze«.

III.

Портрет Мазепи

кисти артиста-маляра Осипа Куриласа¹⁾.

В 200-літні роковини Полтавського бою, що мають бути грімким протестом всеї України-Руси проти поневолення її Московською державою, задумав артист-маляр Осип Курилас звеличити пам'ять незабутнього гетьмана Івана Мазепи та дати нам єго портрет власного укладу. Вже перед появою сего портрету подано було в часописах, що д. Курилас „завдав собі багато праці, перестудював всілякі портрети Мазепи, вибрав з них те, що они мали спільного, доповнив історичними студиями та власною артистичною уявою і викликав перед нами постать великого гетьмана, котрий за гробу повинен заговорити до нас як живий“. („Діло“ 1909, ч. 101). Одначе супроти факту, що по нинішній день не знаємо автентичного портрету Мазепи і не можемо твердити певно, що той або сей із знаних нам історичних портретів Мазепи зображає сего гетьмана таким, яким він в дійсности був (пор. мою статю п. з. „Портрет гетьмана Мазепи в замку в Підгірцях“. Історичні причинки I, ст. 96—108), я відвіс ся вже з гори до сего скептично, чи д. Курилас зможе нам дати історично вірний портрет Мазепи.

З кінцем мая появил ся дійсно згаданий

¹⁾ „Руслан“ 1909, ч. 120.

портрет та потвердив в цілій основі мій скептицизм. Що до самого артистичного виконання сего портрету, то кождий мусить мати для него лише слова признання. Колиж ходить о історичний суд, то мушу сказати, що побачивши у перве портрет д. Куриласа, видало ся мені, що бачу перед собою радше Богдана Хмельницького, чим Мазепу. Тип Мазепи укладу д. К. нагадує дуже гравюру Гондіюса з 1651. р., зображаючу Б. Хмельницького та иншу гравюру з XVII ст., подібну до Гондіюсової (пор. Антоновичъ и Бецъ: Историческіе дѣятели юго-западной Россіи въ біографіяхъ и портретахъ I, Кіевъ 1885, між ст. 8 а 9 та 20 а 21; також львівський Сьвіт 1907, ст. 83 і 56). Велика шкода, що д. Курилас не додав де портрету відповідного тексту, де міг був вказати жерела, якими користував ся при укладі. Вправді в деяких часописах було подано, на яких Мазепиних портретах опер д. К. портрет свого укладу.

І так „Діло“ подало, що д. К. опер ся „головно на портреті, що зберігаєть ся в крак. „Museum narodowem“, змінюючи тільки одіж і перерисовуючи лице“ (ч. 115). „Руслан“ подає троха більше подробиць, а іменно, що д. К. „опер свій малюнок головно на двох портретах, с. є на тім, що в історії Аркаса і на малюнку в „Museum narodowem“ в Кракові. Що було спільного, вибрав, перерисував поправно, відкинув бороду, котру Мазепа коли носив, то хиба в пізнійшій віці“ (ч. 111). Сего одначе за мало,

щоб мати ясний погляд на генезу малюнка д. Куриласа.

Позаяк я цікавився історичними портретами Мазепи, студіював всю дотеперішню літературу про них, а навіть сам писав спеціальну статтю (гл. висше), проте маю намір подати кілька уваг про малюнок д. Куриласа та виказати, що мимо всеї єго артистичної вартости, не можна єго вважати історично вірним портретом Мазепи. Я згадав висше, що Мазепа д. Куриласа нагадує дуже Хмельницького, якого бачимо на гравюрі Гондіюса, особливо в виразі лица (пор. характеристику гравюри Гондіюса в *Записках Наук. Тов. ім. Шевченка* т. 23|24 *Miscel.* ст. 20: „суха, кістлява твар з незвичайним виразом скупленої енергії й сильної волі“). Чи мав її перед собою д. К., чи втягнув до своїх студій Мазепи також лице Хмельницького, не можу напевно казати. Зате з часописий довідуюся, що д. К. студіював портрет в історії *Аркаса* (ст. 259, поданий також в календарі „*Просьвіти*“ 1909, ст. 33) та в „*Muzeum Narodowem*“ в Кракові.

Годі д. К. винувати з сего згляду, що він віднісся до сеї справи досить некритично. Треба лише жаліти, що ніхто з фаховців не постарався о те, щоби дати критичну студію про портрети Мазепи (хоч я в своїй статі звертав на се увагу) і котрийсь з них признати автентичним (Подаю тимчасову звістку, що маю деякі дані до

оголошеного мною Підгорецького портрету Мазепи. Се по всякій імовірності — Stanisław Rewera Potocki, а не Мазепа, хоч уходить за Мазепиний портрет). А прецінь по музеях зберігає ся ціла серія гравюр, зображаючих сего гетьмана, мусять бути ще неznані портрети, особливо в Росії. А чейже в ювілейнім році годилоб ся було про те подумати! Не перечу, що малюнок д. К. має багато спільного з портретом, поданим у Аркаса, особливо в зарисованю бров, в погляді очий, під зглядом форми носа, величини уха. Але про сей портрет ми дуже мало що знаємо. Незнана нам зовсім єго традиція, а се річ найважнійша, бо щоб можна оперти ся на тім портреті, треба було мати до сего дані власне з єго традиції. Тільки всего можна сказати про него, що він має дещо спільного з гравюрою Норбліна, котрий мав перед собою якийсь портрет і на єго основі зладив доперва свою гравюру (додавши від себе деякі подробиці), про котру одначе годі казати поки що на певно, що она є історично вірним зображенєм Мазепи. (Оден з польских істориків штуки ладить спеціяльну студию про Норбліна і займає ся в ній генезою гравюри, зображаючої Мазепу).

Инший портрет, на яким опер свій малюнок д. К., се портрет майже природної величини в Muzeum Narodowem в Кракові. Маю у себе фотографічну знимку з него (величина сеї знимки 18×24 см.). Але шож се за портрет? Походить

він не скорше, як з кінця XVIII. ст. і є того типу, що т. зв. Бекетівський портрет, якого оригінал зберігає ся в Академії штук в Петербурзі. Загально уходив він довгий час за портрет Мазепи, а спопуляризував єго головно Бантиш-Каменський в трех виданях своєї „Исторіи Малой Россіи“. Нудженну копію єго бачимо в львівскім „Сьвітї“ (1907, ст. 207, з колекції д-ра Ал. Чоловского). Спеціальну розвідку про портрет Мазепи в *Muz. Narod.* і взагалі про Бекетівський портрет та єго копії приготавляю на день 8. липця. Тепер скажу лише те, що з огляду на остру критику Лазаревского, який рішучо відкидає сей портрет яко не — Мазепиний, (гл. мою статю), треба було бодай на разі здержати ся від сего, щоби брати єго за взір до портрету Мазепи. До розв'язання загадки, якою є Бекетівський портрет, треба основних студій і то навіть документальних!

Коли д. Курилас брав єго за взір до свого малюнку, то взяв з него хиба форму носа (хоч віс Мазепи на малюнку д. К. більше нагадує віс на портреті у Аркаса), зарисованє бров та підкруженя попід очима, величину уха, а також гарний малий вусик, подібний дещо до вуса на портреті у Аркаса, обернувши притім голову в противну сторону (так, як у Аркаса).

Що до одежі, то д. Курилас не міг її взяти з обох висше згаданих портретів, бо она на них зовсім відмінна. Хиба може нижню цвітисту одежу з портрету *Muz. Narod.* взяв за взір до сво-

го жупана, піднісши її дещо в гору (бо шия на портреті М. Н. відслонена зовсім) і давши в сей спосіб на малюнку стоячий ковнір, обшитий шнуром, а шапку взяв з портрету Аркаса, опустивши лише пера та давши їй довкола дна футряне обрамованє, з роздвоєнєм в два клини над чолом. Впрочім шапка на малюнку д. Куриласа нагадує своєю формою шапку (без пер) Богдана Хмельницького на деяких гравюрах (пор. гравюри у Антоновича і Беца між ст. 28 і 29, 30 і 31; „Свѣт“ 1907, ст. 1, 25-33), або шапку Виговського (Антоновичъ и Бецъ між ст. 48 і 49; Ол. Барвіньскій: Історія України-Руси, вид. „Просвѣти“ 1904, ст. 78). Жупан та контуш міг д. К. взорувати на яким небудь історичнім портреті, яких в Кракові є доволі. Я бачу велику подібність контуша і жупана Мазепи на малюнку д. Куриласа з портретом воєводи Адама Кисіля, поданого в „Кіевскій Старині“ 1885 р. (т. XII, августъ).

Контуш Кисіля так само червеної краски, обложений футром, жупан вельми цвѣтистий та золототканый пояс (гл. *ibid.* опис на ст. 749). Контуш Мазепи на малюнку д. К. може в дечім нагадувати контуш на портреті, який має зображати Мазепу, поданий Лебединцевим в „Кіевскій Старині“ 1887 р. (т. XVII, январь; також в книжці проф. Грушевського: Про старі часи на Україні, Ст.-Петербур. 1907, ст. 127).

Сходні они в дечім під зглядом форми ли-

ця, величини уха. Сей нібито Мазепа (про сей портрет Лебединцева, гл. в моїй статі) без бороди, з вусом, має на голові шапку, але округлу без клинів, а дна не видно зовсім. Голова звернена в ту саму сторону, що й на малюнку д. Куриласа. Сумніваю ся одначе, чи мав єго перед собою д. К.

Кінчаючи мої уваги про малюнок д. Куриласа, мушу зазначити ще раз, що під зглядом артистичним він має велику вартість, одначе годі вважати єго вірним під історичним зглядом. Та мимо сего повинен він найти ся в кожній свідомій рускій сімі.

IV.

Гетьман Іван Мазепа

в всесвітній літературі і мистецтві.¹⁾

„Ім'я Мазепи не в одній Україні тільки, але по цілому світі великий відгомін мав“, писав гр. А. Пжездзєцький. „Історія записала публічні діяння Мазепи, поезія переісторичувала дієння його молодості, подання громадські зберегли пам'ять його на Україні, романси описали його любові, wyniesienie і упадок -- Voltaire, Lord Byron, Puszkin, Bohdan Zaleski, Bułharyn, oddali ім'я Мазепи неśmiertelności“. (Przezdzieski: O Mazepie. Athenaeum, Wilno 1842 t. I, 28). Бо, як справедливо каже Богдан Залєський про Мазепу, „śmiało o nim rzecz można, że żaden z bohaterów prawdziwych і zmyślonych, w dziejach і romansach, tyle lat się nie bił, tyle się razy nie kochał, tylu przygód nie doznał“. (Poecie Józefa Bohdana Zaleskiego. Lwów 1838 str. 56). Подібно пише новітніми часами Василь Левіцький: „Eine der glänzendsten Persönlichkeiten der ukrainischen Vergangenheit ist der Hetman Iwan Mazepa. Sein buntes Leben und Wirken, das in sich so viel Reizendes, so viel Poetisches hatte, machte ihn zu einem allgemein beliebten Helden der europä-

¹⁾ „Руслан“ 1909, ч. 140.

ischen Literaturen. Russische, polnische, tschechische, deutsche, französische, englische — Literatur kennt diesen Helden und verewigt ihn, jede auf ihre Weise“. (W. Lewickuj: Der Hetman Iwan Mazepa in der deutschen Literatur. *Ruthenische Revue* 1904 ст. 596).

На жаль ніхто не постарав ся доси, щоби зіставити бібліографію тих творів європейської літератури та заняти ся їх оцінкою. Загально були знані доси лише такі твори, як Байрона, Пушкіна, Віктора Іґо та Словацкого. Маємо крім сего лише розвідку De Vogué: *Mazepa. La légende et l'histoire* (*Revue des deux mondes* 1881, т. 48, ст. 320—351), в якій дає він огляд творів Вольтера, Байрона, Пушкіна і В. Іґо про Мазепу, а В. Левіцкий дав в „*Ruthenische Revue*“ (1904) огляд лише трех німецьких творів: Готшала, Міцельбургга і Мая.¹⁾ Тож хоч я й не історик літератури, зважив ся я для пошани памяти славного гетьмана дати бібліографічний перегляд європейських творів (не беручи під увагу творів історичних) з обсягу красної літератури, яких темою є або історична діяльність гетьмана, або романтичні пригоди з єго молодости (Фальбовска), а навіть з останніх

¹⁾ Вже після напечатаня сеї статі появила ся в *Ukrainische Rundschau* 1909 ч. 7 ст. 299—305 статя Альфреда Jensen-a: *Mazepa in der modernen europäischen Dichtung*, але огляд дуже неповний.

літ життя (Мотруна Кочубеївна). Не маю очевидно претенсій на повноту і може бути, що якийсь твір котроїсь з європейських літератур уйшов моєї уваги, (таких творів меншої літературної стійности є може й більше). Попри те даю також короткий огляд всесвітних творів штуки (малярство, ритівництво, музика), яких темсю або героєм є гетьман Мазепа.

Перший зобразив романтичні пригоди Мазепа польський шляхтич Ян Хризостом Пасек в своїх „Ramiętnikach“, що описують сучасні єму події з 1656—1696 р. (перепалка Мазепа з Паском, романтична пригода з Фальбовскою). Одначе сей твір лежав в рукописи і видано єго печатно у перве 1836 р. Тож поправді в європейську літературу впровадив Мазепу доперва французский писатель Вольтер (Voltaire: „Histoire de Charles XII“, видана 1730 р.). Колиж ходить о красну літературу, то годить ся зачати таки від польської літератури, в якій хронологічно найскорше виступає героєм гетьман Мазепа.

Вже на чверть столітя перед Пушкиною „Полтавою“ (1828) видав Єзуїт ks. Nikodem Muśnicki поему п. з. „Pułtawa, poema epiczna“ (Ролюск 1803). Крім сеї поеми є ще в польській літературі одна дума Осипа Богдана Залєског о п. з. „Dumka Mazepu“ (написана перед 1831 р.), дві трагедії, Юлія Словацког „Mazepa. Tragedya w 5 aktach“ (написана в першім начерку 1834 р., в другім виданю 1840 р., найварт-

нійша з всего, що дала польська література) і Witolda Bogdanка: „Jan Mazera, tragedia w 5 aktach« (Poznań 1870) та одна історична повість Фр. Равіти-Гавронського: „Pan hetman Mazera“ (Warszawa 1888; українсько-руський переклад в „Бібліотеці найзнам. повістей“ вид. „Ділом“, Львів 1893 т. 45).

Англійська література видала одну, але зате знамениту поему Байрона (Byron): „Mazeppa“ (переложену майже на всі європейські мови), написану 1818 р. під впливом згаданого твору Вольтера. (На українсько-руську мову переклав сю поему Михайло Старицький).

Переходжу до французької літератури. Розпочинає її мімодрама А. С. Лерольда (Chandezon) і Сувелієра: „Mazeppa ou le cheval tartare, représenté sur le théâtre du Cirque“. (Paris 1825). Найлучшою з французької літератури є коротенька поема Віктора Гюґо (Hugo): „Mazeppa“, написана 1828 р. Є се оден з найліпших стихів в єго „Les Orientales“. Поема присвячена маляреви Булянжерови, позаяк повстала під впливом картини сего маляря, що зобразив романтичну їзду Мазепи, привязаного до кінського хребта. Є ще оден анонімний історичний роман п. з. „Mazeppa, chef des Cosaques de l'Ukraine. Roman historique sous le regne de Pierre le Grand empereur de Russie et de Jean Casimir, roi de Pologne“ т. I—III (Paris 1830).

З італійської літератури знаю лише з титулу

Ant. Cortesi: „Mazeppa ballo“ (Firenze 1847) одначе нічого ближшого не вмію про сей твір сказати. Є ще італійський переклад російської повісти Булгаріна п. з. „Mazeppa, romanzo storico, libera versione dal russo di G. B. Viviani“ I—III. (Milano 1845).

Найбільше на тему Мазепи дала по російській літературі німецька література, хоч все те річи дуже слабі і нема між ними ні одної, яка вибила би ся понад звичайну міру літературної творчости. Хронологічно найвчаснішою є вірша, написана під криптонімом S. G. E.: „Mazeppa, ein Gedicht von G. E. S.“ (Spremburg, Cottbus 1844). За тьм іде драма Авдрія Мау-а: „Der König der Steppe. (Mazeppa). Drama in 5 Aufzügen“. (München 1849). Крім сеї драми є ще драма Кароля Юлія Старк-а: „Die Schlacht bei Poltawa, ein dramatisches Gedicht in 5 Aufzügen“ (St.-Petersburg 1855) і трагедія в 5 актах Рудольфа Готтшалл-а: „Mazeppa. Geschichtliches Trauerspiel“, виставлювана від 1860 р. на сценах в Дрезні, Броцлаві і Бремі, опісля перероблена і видана в II-ім томі драматичних творів Готшала (Leipzig 1865). Українсько-руський переклад дав Осип Федькович). Згадаю ще роман Адольфа Мютцельбург-а: „Mazeppa. Ein historischer Roman“. I—II (Berlin 1860) і оповіданє Вільгельма АнTHONY: „Mazeppa oder der Ritt ins Todtenreich. Eine Erzählung“. Вийшло оно в трех виданнях, з

яких відоме мені друге без року (Elberfeld u. Leipzig) і третє (Elberfeld 1872).

Поминувши українсько-руську літературу, в якій маємо досить творів про Мазепу (они повинні бути предметом окремої студії) та польську, про яку я згадав висше, годить ся зазначити, що з славянських літератур найбільше творів про Мазепу є в російській літературі. На чолі їх стоїть поема Кіндрата Рилєєва: „Войнаровскій“, написана 1823 р. і знаменита поема Пушкіна: „Полтава“, (переложена майже на всі європейські мови), написана тогож року, що й поема В. Ігó, то є 1828 р. (Українсько-руський свобідний переклад дав Євгеній Гребінка). За нею слідує історичний роман Тадея Булгаріна: „Мазепа“, написаний 1832 р. і переложений на різні європейські мови. Відомі мені переклади: польський, німецький, згаданий висше італійський та чеський, зладжений Fr. Prav. Volak-ом (Praha 1854). Згадую про останній переклад тому, що в чеській літературі відомий мені лише оден твір про Мазепу, іменно трагедія в 5 актах Йосифа Вацлава Фріча: „Ivan Mazera“ (Praha 1865). Історичний роман на основі народних переказів написав Петро Голота: „Иванъ Мазепа“ (Москва 1832). Історична повість Сергія Ізвольського: „Мазепа, гетманъ Малороссіи. Историческій разсказъ“ вийшла аж в пяти виданях. Мені відоме третє виданє (Москва 1879), четверте (1888) і пяте (1894).

Згадаю ще про А. А. Соколова: „Мазепа, историческая драма въ 5 дѣйствіяхъ съ прологомъ, въ стихахъ“ (Москва 1894). З титулу знана мені ще драма „Карль XII. подъ Полтавою. Драматическая пьеса“. Невідомий мені одначе ані автор, ані рік видання.

В шведській літературі з творів, в яких героєм виступає Мазепа, відома мені поема, яку написав Johannes Petrus Wallin п. з. „Karlden tolfte“ (Stockholm 1883). Тут XIV пісня „Ukraine“ починає ся віршою „Mazepa“. Про книжку Kossackhöfdingen-a: „Mazepa, berättar för Carl XII, sina ungdomsäfwentyr“ (Stockholm 1859) не можу нічого близького сказати. Мазепа виступає також яко герой шведских нарисів Verner-a von Heidenstein: „Karolinerna“.

З музичних творів на тему Мазепа відомі мені два — Французів Jean Boirie et Frédéric: „La Bataille á Pultawa, melodrame historique en 3 actes á grand spectacle“ (Paris 1808) і опера Українця з роду, Петра Чайковського: »Мазепа« (в 3 актах, 1880—3, Петербург і Москва 1884).

Про портрети Мазепа (автентичного доси не знаємо) можна докладнійше довідати ся зі статі Лазаревського: „Замѣтки о портретахъ Мазепы“ (Кіевская Старина т. 64, 1899 г. мартъ, ст. 453—462) і з моєї п. з. »Портрет гетьмана Мазепа в замку в Підгірцях« (Історичні причинки I, Жовква 1908 ст. 96—108). З гравюр знані особливо: Тарасевич-

ч а 1696 р. (мабуть не Мазепа, а Шереметєв), Вігури 1706 р., Галяховського 1708 р., Норбліна (кон. XVIII ст.). Гравюра з 1704 р. (в »Europäische Fama«) служила опісля взором цілій серії гравюр, як: Falka de Bikfalva-Beyel, Bernigeroth, Tegazzo-Chełmicki.

Цілу серію образів, яких темою є романтична їзда Мазепа, привязаного до кінського хребта, дали французські малярі. Передовсім годить ся згадати про два однакові образи Horace Vernet-а п. з. „Mazeppe aux lours“, намальовані 1825 і 1826 р., виставлені в парискім „Salon“ 1827 р. Переховують ся в Музею в Avignon. (Гравюри на сю тему є нпр. в краківскім Muzeum Narod., між ними одна після рисунку французского літографа А. Deveria). Репродукцію образа Vernet-а маємо в „Przyjacieł Ludu“ (Leszno 1835, ч. 13 ст. 97), крім сего згадаю отсі репродукції: „Mazeppe. Zwei Kupferstiche nach H. Vernet von Riepenhausen mit Text, aus den Allgemeinen Unterhaltungsblättern“. (Göttingen). На сю тему намалював також образ Louis Boulanger¹⁾ (п. з. „Mazeppe“). В 1827 р. був він виставлений в парискім „Salon“; перехсвує ся в музею в Rouen. Під єго впливом, як я згадав, написав В. Ігб свою поему, присвячуючи її сему маляреви. Крім сих образів виставлено в „Salon“

¹⁾ Не Beranger, як в Ukr.-Rundsch. 1909 ч. 7, ст. 300.

1853 р. образ Chassériau п. з. „Une fille cosaque trouve Mazeppa évanoui sur le cheval sauvage mort de fatigue“, а 1870 р. тамже образ Devilly п. з. »Mazeppa«. На тему Мазепи привязаного до кінського хребта намалював образ також німецький маляр Fohr 1836 р. Сталерит сего образа є в краківскім Muzeum Narodowem.

V.

Дричинок до питања **про т. зб. „Бекетівский“ портрет Мазепи ¹⁾.**

В Академії штук в Петербурзі находить ся під ч. 2 портрет, про який подав близшу звістку на основі записок сеї Академії Т. В. Кибальчич.

„Императорская Академія Художествъ.
Галлерей русской живописи N-о 2-й.

**Портретъ напольнаго гетмана малороссійскихъ
войскъ“.**

„Гетманъ изображенъ съ непокрытою головою и съ лицемъ, обращеннымъ нѣсколько влѣво; на немъ голубоватая нижняя одежда и разстегнутый коричневый кунтушъ, обложенный на груди золотымъ позументомъ. Фонъ темный. — Грудное изображеніе. Вышина портрета: 17, ширина: 13¹/₂—X. Вѣроятно это портретъ Скоропадскаго. Художникъ имѣлъ случай написать его въ бытность гетмана при дворѣ въ Москвѣ въ 1722 году. Долго слылъ за портретъ

¹⁾ „Руслав“ 1909, ч. 140.

Мазепи. Портретъ — работы Ивана Максимовича Никитина. Родился не позже 1690 г., ум. послѣ 1744 г.“²⁾.

У перше був поданий сей портрет з підписом „Мазепа“ в „Исторіи Малой Россіи“ Н. Бантиш-Каменського, а іменно в другім і третім виданю сеї історії³⁾. Перепечатано єго також яко Мазепиний портрет і в четвертім виданю⁴⁾. Нині приняла ся для него загально назва „Бекетівського“ портрету тому, що вийшов він в альбомі, виданім після смерти П. П. Бекетова з єго збірки⁵⁾. В 1847 р. напечатано єго в журналі „Иллюстрація“ (ч. 5)⁶⁾. Бачимо єго й в другім виданю „Пирятинської Ластівки“ з підписом „Гетманъ Иванъ Степановичъ Мазепа“⁷⁾, але тут лице, гидке вже і без сего, зогиджено ще більше, а в додатку замість пофільованого волося, як се бачимо на академічнім портреті, всаджено густо покарбовану перуку.

Подана висше звістка Кибальчича вразно каже, що се не портрет Мазепи, лише уходив за такий, але додає, що се мабуть портрет Скоропадского. Показало ся одначе, що не є він рівнож портретом сего гетьмана⁸⁾. Але се не усунуло традиції, не знати на чім опертої і академічний портрет уходив дальше за портрет Мазепи.

І хоч не так давно ще, бо в 1899 р. писав Лазаревский про академічний портрет, що се

„не портретъ Мазепы, а только лишь слылъ за таковою“ та що „по крайней мѣрѣ, онъ никогда не имѣлъ надписи или подписи, указывающей на Мазепу“⁹⁾, на багато оно не здалося. Новійшими часами воявв ся знов сей портрет яко Мазепиний на сторінках деяких книжок, н. пр. в популярній історії України Гр. Коваленка¹⁰⁾ та в книжці І. Павловского про Полтавску битву¹¹⁾. У Павловского є хиба та відміна, що гальон (позумент) додано й по другій стороні, підчас коли на академічнім портреті та на єго репродукциях бачимо єго лише з одної сторони контуша. Київска Духовна Академія помістила в числі своїх добродіів портрет Мазепи сего типу, що в Академії штук в Петербурзі¹²⁾. В музею В. Тарновского, що містить ся тепер в Чернігові, є портрет Мазепи „поясной (1 арш. 1¹/₄ верш. × 13¹/₂ верш.)“, але довідуємо ся про него, що се „копія съ оригинала, находящагося въ въ Академіи Художествъ въ Петербургѣ“¹³⁾. Уманець пише в своїй монографії Мазепи, що сей портрет „избрала г-жа Куликовская для бюста гетмана въ музеѣ В. В. Тарновскаго въ Кіевѣ“ та що „портреты гетмана, для любителей, вообще пишуть теперь по академическому образцу“¹⁴⁾. Одначе в катальозі сего музея, крім копії академічного портрету, я не находжу згадки про подібний бюст, про який пише Уманець. Новійшу, дуже добру фотографічну репродукцію

академічного портрету бачимо в журналі „Міръ Искусства“¹⁵), одчаче підпис звучить так: „И. Никитинъ (1690—1744 г.). Портретъ Наполеонаго тетмана. (Музей Акад. Худож)“. Про Мазену нема вже згадки.

Дуже рішучо виступив проти признаваня сего портрету Мазепиним Уманецъ в своїй монографіі¹⁶). Осъ як характеризує він сей портрет: „Крѣпкое тѣлосложеніе, массивный костякъ, вульгарное лицо, широкія скулы, взглядъ безпокойный, выраженіе умное, но ожесточенное... Вообще этотъ типъ портретовъ Мазепы, — что-то среднее между бандитомъ и старымъ „гречкосіемъ“. По этому типу можно гримировать гайдамака; но такимъ не могъ быть человекъ воспитанный при дворѣ, всю жизнь проведеній въ высшемъ кругу, даже въ старости нравившійся женщинамъ и, главное, владѣвшій въ совершенствѣ искусствомъ не выдавать своихъ чувствъ и хладнокровно ставить самую отчаянную карту... Академическій типъ, выдаваемый за портретъ Мазепы, понятенъ, какъ этюдъ съ какой-нибудь „натуры“, но онъ совершенно противурѣчить нашему представленію о тонкомъ политикѣ и человекѣ, пользовавшемся расположеніемъ женщинъ... Во всякомъ случаѣ, это портретъ хотя и самый распространенный, но имѣющій наименьшую историческую достовѣрность“¹⁷).

Уманецъ старає ся вяснити причину, для чого став академічний портрет уходить за пор-

трет Мазепи. Полягає оно по думці Уманця ма-
буть на містифікації, яку прийнято опісля за-
дійсний факт. Никитін забажав намалювати сту-
дію на тему сучасного Каїна, розбійника, або
запорожця. Входить до него єго знакомий, а по-
бачивши малюнок, кликнув: „Что за мазепу ты
нарисовалъ?“ Було се вже після „ізмінн“ Мазе-
пи. На те відповів артист: „Въ самомъ дѣлѣ
Мазепа!“ вдоволений тим, що удало ся єму схо-
пити і перенести на полотно признаки душевного
несупкоюю, який приписувано очевидно Мазепі
після єго „ізмінн“¹⁸⁾. В сей спосіб повстала, по-
думці Уманця, традиція, що академічний пор-
трет є портретом Мазепи.

Длячого портрет сего типу став так попу-
лярним, що копії роблено переважно з него?
Уманець поясняє се повагою Академії штук, де
сей портрет переходує ся, дальше виразом лица,
яке зраджує гризоту сумління, котру приписувано
загально Мазепі та самою написію: „Польный
гетманъ Мазепа“¹⁹⁾. Що до сего останнього, то
Уманець помиляє ся, бо сей портрет не мав і не
має ніякого підпису, а в згадавій записці Акаде-
мії штук сказано лише, що се портрет „наполь-
наго гетмана малороссійскихъ войскъ“ та що
„долго слылъ за портретъ Мазепы“. В замітці
Г.: „Старинная южнорусская гравюра“²⁰⁾ сказано,
що сей портрет „остається загадкою... Съ другой
стороны таинственность, которою онъ окруженъ
и названіє его „портретомъ неизвѣстнаго гетма-

на“ говорить въ пользу соотношенія его съ опальнымъ именемъ Мазепы. Настоящая принадлежность его могла бы быть установлена только документальнымъ путемъ, но къ этому пока нѣтъ еще никакихъ данныхъ“. Але ті „дані“ ледво чи коли найдуть ся, тож портрет сей, як справедливо підносить Уманець і Лазаревский, годить ся відкинути зовсім, яко не — Мазепиний.

„Этотъ типъ“, каже Уманець, „слишкомъ не соотвѣтствуетъ требованіямъ художественной правды, чтобы, такъ какъ онъ есть, взять его для бюста или картины. Повторяя его, художникъ долженъ много поработать надъ примѣненіемъ этихъ жесткихъ некрасивыхъ чертъ къ запросамъ нашего воображенія“²¹⁾. По моїй думці, були такі проби, лице ніби-то Мазепи на академічній портреті зобразити відповідаючим хоч троха історичній правді, зобразити єго таким, яким представляють єго в своїх описах сучасники, то є з „лицем сухорлявим, зором гордим і похмурим, видом задумчивим“²²⁾. Сему описови не противлять ся портрети, про які низше буду говорити, одначе нема основи уважати й їх вірними портретами Мазепи, хіба лише пробами, зблизити лице академічного портрету до історичного лица гетьмана.

Опис одного з тих портретів дав В. Горленко: „Старинные малороссійскіе портреты“.²³⁾ Є він власністю самого Горленка, а єго опис такий: „Поясной. Принадлежность основана на

преданіи. Гетманъ изображенъ здѣсь лѣтъ 45-ти. На немъ разстегнутый темно-зеленый кунтушъ съ золотыми позументами, изъ подъ котораго видна бѣлая узорчатая одежда. Фонъ темный. Лицо мужественное и красивое, совершенно несходное съ извѣстнымъ изображеніемъ, находящимся въ петербургской академіи художествъ“. В замітці „О портретахъ Мазепы“²⁴⁾ сказано про сей портрет, що „въ домѣ столь близкаго Мазепѣ лица не могло быть плохаго его портрета“, позаяк єго властитель, В. Горленко, є потомком сего Дмитра Горленка, що втік разом з Мазепою. Крім сего схарактеризовано тут сей портрет так: „Черты лица гетмана совершенно правильныя, лице нѣсколько продолговатое, благообразное, возрастъ средній — лѣтъ за 40, бороды нѣтъ, а только небольшіе красиво лежащіе усы“. Одначе се, що В. Горленко є потомком згадавонаго Дм. Горленка не може промавлати за автентичностию сего портрету. Таж сам В. Горленко каже, що „описываемый портретъ сохранился также не въ родѣ Горленковъ“, лиш оден з пізнійшихх потомків набув єго на випродажі збірки портретів дідича Будляньского, якому дістав ся він з дому останнього гетьмана Кирила Розумовского, що був тестем Будляньского. Вже з сего згляду може він стояти в певній зависимости від академічного портрету. Знимка з портрету Горленка була зроблена в Петербурзі фотографом Лушевим, що видав „фотографическій альбомъ лицъ XVI—XVIII вѣковъ“.

Подібно, як академічний портрет помістив у перше Бантиш-Каменський в 2-ім і 3-ім виданню своєї історії, так портрет типу Горленка помістив він в 1-ім виданні.²⁵⁾ Рисував його для Бантиш-Каменського Дм. Силітетессер, гравірував А Осипов. Це гравюра великих розмірів (1 вид. історії Б.-К. є формату 4⁰) і сю саму репродукцію, лише кольоровану, бачимо в салі засідань «Наукового Товариства ім. Шевченка» у Львові. Тут контуш зелений, як і на портреті Горленка, з червоною підшивкою і золотими гальонами зпід него видно білу цвітисту одержу. Маємо ще звістку, що „подобный портретъ, писанный придворнымъ Станислава-Августа художникомъ съ неизвѣстнаго оригинала, былъ у кievскаго жителя г. Иваницкаго и недавно отправленъ имъ въ краковскую академію“²⁶⁾. Від проф. Б. Лепкого довідав ся я, що ніяка „краковская академія“ не має такого портрету. Се був, як догадує ся Уманець, „офіціальний“ тип портретів Мазени і його можна подябати „на постоялыхъ дворахъ, въ домахъ помѣщиковъ, мѣщанъ и купцовъ“, а „офіціальное происхождение портретовъ объясняетъ ихъ замѣчательное однообразіе“. Вкінці каже Уманець, що „это единственный типъ портретовъ Мазены, которому, по моему мнѣнію, можно вполне довѣрять“²⁷⁾. Що до гравюри в 1. вид. історії Бантиш-Каменського зауважив Уманець, що „художникъ постарался изобразить очень хвтраго челоуѣка и этимъ шаржемъ испортилъ-

свою роботу²⁸). На всіх портретах того типу, які бачив Уманець, була напись: „Иванъ Степановичъ Мазепа гетманъ“. Їх виконанє не дуже артистичне, але все, каже Уманець, на тих портретах є чоловік, „не легко высказывающійся, но какъ нельзя болѣе способный сдѣлать смѣлый неожиданный шагъ“²⁹).

Лазаревскій в своїй статі „Замѣтки о портретахъ Мазепы“ вважає одначе всі ті портрети копією т. зв. Бекетівського портрету³⁰). І годі не признати сеї гадки справедливою. Хто порівнував обидва сих портретів, то є академічний і Горленка, бачив лише ту різницю, що лице на портреті другого типу значно молодше і більше ідеальне, риси правильнїйші, ніс прямий, волосє не так розбурханє, але вираз лица, зверненого в ту саму сторону в 3/4, остав сей сам, вуси ті самі, те саме велике ухо, та сама розхрістана одежа з золотим гальоном і т. д. Можливо отже, що, як я в горі зазначив, копіст старав ся зробити лице дещо відмінним, відповідаючим історичному описови Мазепи, але мало відбіг від первовзору, хиба остільки, що зобразив лице далеко ідеальнїйшим. Нічого одначе тут з сего гарного Мазепи, за яким пропадали польскі магнатки!

Вже давнїйше згадував я, що в Muzeum Narodowem в Кракові є якийсь портрет Мазепи, але годі було єго віднайти³¹). Тепер він віднайшов ся і єго репродукцію додаю до сеї статі. Має він ч. інв. 534, мальований олійними кра-

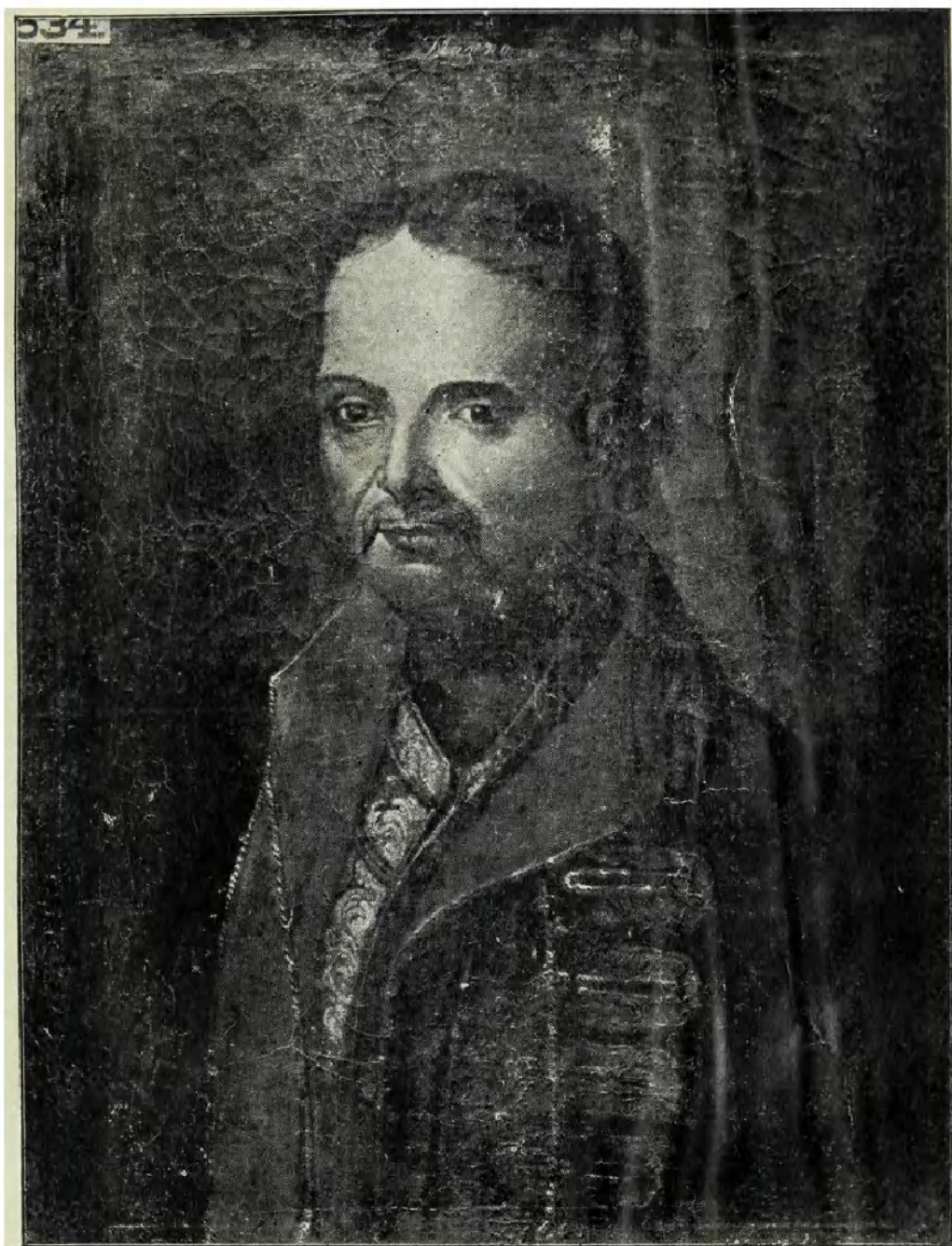
скама і в майже природної величини. Тло темно-оливкове, гетьман убраний в отворений на шиї гранатовий жупан з червоною підшивкою і золотими гальонами, зпід жупана видно цвітисту одержу. В горі бачимо руску напись «М а з е п а». Оскільки можна судити, походить він десь з кінця XVIII ст. В каталозі сего музею читаємо про него: «Portret hetmana Mazery, dawna kopija. Artysta nieznanu. Ofiarodawca Dr. Nestor Buczewicz»³²). Є се той сам тип, що портрет Горленка і в 1. вид. історії Бантиш-Каменьського. Все отже сказане про них можна віднести й до него. Лице відмінне дещо, як і на тамтих, від академічного портрету, але загально взявши, тип той сам. Варта, щоби хтось заняв ся докладнішим прослідженєм звязи між тими двома типами. В львівській ілюстрованій часописи «Сьвіт» подана репродукція портрету Мазепи з „оригіналу в колекції д-ра Ал. Чоловського»³³). Се той сам тип, що портрет Горленка, 1 вид. Бант.-Кам. і Muzeum Narod. Одначе копія так неартистична, що має лише вартість яко доказ популярности сего типу та яко причинок до питання про т. зв. «Бекетівський» портрет Мазепи.

На закінченє сеї статі згадаю ще, що на Норблінівській гравюрі вирито «M a z e r r a a e t a t i s 70», а не „78“, як подає Уманець³⁴). Число „70“ бачимо виразно на репродукції сеї гравюри, поданій в студії Fournier-Sarlovéze про Норбліна³⁵). Додам, що на сій репродукції гра-

вюри Норбліна плащ накинений на праве рамя Мазепи, а не на лїве, як н. пр. на репродукції у Лазаревського, а перо на шапці звисає в праву сторону Мазепи.

Що дотикає портрету Мазепи в Підгірцях (публікованого мною³⁶), а тепер д. Хоткевичем³⁷) то, як я вже згадав, се мабуть портрет Станіслава Ревери-Потоцького³⁸). Варта би перепроводити під тим зглядом порівнане, взявши до помочі автентичний портрет Потоцького. Але вже н. пр. взявши репродукцію портрету Ревери-Потоцького³⁹) можна бачити велику подібність між ним а підгорецьким Мазепою. У Потоцького та сама форма голови, на якій волосє відголене в чуб, подібна борода і вуси, ніс, погляд очий, та сама величина уха, взагалї виразлиця дуже подібний до підгорецького Мазепи. Є лише ріжниця що до віку. Звертав на се мою увагу ще перед кількома роками артист-маляр проф. Стан. Батовский. Охочим полишаю се питанє до ближшого розслїду.

Портрет Мазепи, поданий, Аркасом в его історії з музею В. Тарновського, не був вимінений в „каталозі“ сего музею з 1898 р. Гравюра, подана там під ч. 721 (ст. 79) є ідентична з гравурою в »Europäische Gama« з 1704 р. Проте мій здогад, що може она ідентична з портретом у Аркаса, невірний⁴⁰).

ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА
з Muzeum Narodow-ого в Кракові.

Примітки.

¹⁾ Сю статю писав я, не маючи під рукою дуже важної книжки Ровінського: Подробный словарь русских гравированных портретовъ т. II, Спб. 1887, де обговорено звісні доси портрети Мазепи. У Львові має сю книжку лише „Бібліотека Народного Дому“, але що якраз пішла она до переплету, тож статю мою доповню вже опісля даними, взятими з книжки Ровінського. — Др. Б. Б.

²⁾ Θ.: О портретахъ Мазепы. Кіевская Старина 1883 т. 6 юль, ст. 594—5. ³⁾ Бантышъ-Каменскій: Исторія Малой Россіи ч. II, 2 вид. 1830, 3 вид. 1842 р. ⁴⁾ 4 вид. 1903 р. ⁵⁾ Бекетовъ: Изображенія людей знаменитыхъ или чѣмъ либо замѣчательныхъ, принадлежащихъ по рожденію или заслугамъ Малороссіи. Москва 1844. ⁶⁾ Подаю се за Лазаревским, який раз пише: »О подлинникѣ этой гравюры сказано только, что это „древній портретъ«. Не тотъ-ли это, что въ академіи художествъ?“ („Старинные малороссійскіе портреты. Кіев. Стар. 1882 т. 4, октябрь, ст. 174 пр. 1), другий раз каже, що ся ілюстрація подана „съ добавленіемъ, что это копія съ портрета, находящагося въ академіи художествъ“ (i b i d. 1899 т. 64 мартъ, ст. 453 в статі „Замѣтки о портретахъ Мазепы“) Автором сеі гравюры, зладженої на дереві є Н. К. Лазаревскій припускає, що є се може Куренков, одначе дає знак питаня. ⁷⁾ Пырятынська Ластивка, кобзарь Е.

П. Гребинкы: Изданіе Г. Корчакъ Новицкаго. Кіевъ 1878 між ст. 56 а 57. ⁸⁾ Кіевская Старина 1883 т. 6 юль, ст. 595. ⁹⁾ К. Стар. 1899 т. 64 мартъ, ст. 454. ¹⁰⁾ Коваленко: Оповідання з історії Українського народу. Полтава 1907 ст. 143. Репродукція досить вірна ¹¹⁾ Павловскій: Битва подъ Полтавою. Полтава 1908 ст. 63. ¹²⁾ Уманецъ: Гетманъ Мазепа. С. Петербургъ 1897 ст. 413. ¹³⁾ Каталогъ украинскихъ древностей коллекции В. В. Тарновскаго. Кіевъ 1898 ст. 74, ч. 699. ¹⁴⁾ Уманецъ: Гетманъ Мазепа ст. 413. ¹⁵⁾ Міръ Искусства, С-Петербургъ 1900, I ст. 122. На сю репродукцію звернув мою увагу др. Ол Сушко, за що складаю єму щирю подяку. ¹⁶⁾ Уманецъ: Гетманъ Мазепа Тут цілий 8 ий розділ посвячений портретам Мазепи (ст. 413—422). ¹⁷⁾ іbid. ст. 413—415. ¹⁸⁾ іbid. ст. 415. ¹⁹⁾ іbid. ст. 415—416. ²⁰⁾ Кіев. Стар. 1890 т. 28, январь ст. 58—9. ²¹⁾ Уманецъ: Гетманъ Мазепа ст. 414. ²²⁾ іbid. ст. 418—419. ²³⁾ Кіев. Стар. 1882 т. 4, декабрь ст. 603—4. ²⁴⁾ іbid. 1883 т. 6, юль ст. 595—6. ²⁵⁾ Т. III, 1822 р. ²⁶⁾ Кіев. Стар. 1883 т. 6, юль ст. 596. Я хибно вважав его подібним до Норблінівського портрету. Історичні причинки I, ст. 105. ²⁷⁾ Уманецъ: Гетманъ Мазепа ст. 419. ²⁸⁾ іbid. ²⁹⁾ іbid. ст. 418. ³⁰⁾ Кіев. Стар. 1899 т. 64, мартъ ст. 453—4 і 461 пр. 1. ³¹⁾ Історичні причинки I, ст. 104—5. ³²⁾ Obrazu i rzeźby Muzeum Narodowego. Katalog tymczasowy. Kraków 1897, ст. 12 ч. 534. ³³⁾ Сьвіт 1907, ст. 207. і Будзиновскій: Гетман Мазепа, Львів 1909 ст. 37. (Вид. Товариства «Просьвіта» ч. 349). Тепер в музею міста Львова. ³⁴⁾ Уманецъ: Гетманъ Мазепа ст. 420. ³⁵⁾ Фоуг-

nier - Sarlovéze: Les peintres du Stanislas-Auguste II, roi de Pologne. Paris 1907 ст. 50.
 „Mazeppa Eau forte originale“. ³⁶⁾ Істор. причинки I, між ст. 100 а 101. ³⁷⁾ Хоткевич: Альбом історичних портретів. серія I. вип. 1. портрет ч. 2. в красках. ³⁸⁾ Руслан 1909. ч. 120; Історичні причинки II, ст. 25.
³⁹⁾ Pauli: Żywoty hetmanów królestwa polskiego. Lwów, Stanisławów, Tarnów 1850 між. ст. 66 а 67. Одначе зовсім відмінний портрет Потоцького в Skimborowicz — Gerson: Willanów. — Album. Zbiór widoków i pamiątek, oraz kopie z obrazów Galeryi Willanowskiej. Warszawa 1877, ст. 107. Рисував Witkiewicz, гравірував Wojarski. ⁴⁰⁾ Історичні причинки I, ст. 99, пр. 1.

VI.

Перемирна грамота литовских князів з королем Казиміром В. 1366 р.^{*)}

В „Kwartalnik-u historyczn-im“ з 1890 р. (ст. 513—515) напечатав А. Чучинський перемирну грамоту литовских князів Ольгерда, Кейстута, Явнуги і Любарта з польським королем Казиміром Великим і з князями Юриєм Наримунтовичем та Юриєм і Олександром Корятовичами (виставлену без дати, але безперечно з 1366 р.). Оригінал сеї грамоти, списаної в рускім язиці, знаний був ще на початку ХІХ. ст.; нині єго не маємо. Чучинський видав сю грамоту з копії, переписаної латинськими буквами. Ся копія находить ся в „Теках Нарушевича“ ч. 8. (Архів кн. Чарториських в Кракові) ст. 245—7; тамже ст. 249—50 находить ся латинський переклад сеї грамоти („Ex MS. Arch. St. Aug. Reg. collect. Dogelis“), з якого користав Нарушевич в своїй історії.

Сю перемирну грамоту перепечатано на основі видання Чучинського два рази. Перший перепечатав її (руськими буквами) Милько-

*) „Руслан“ 1909, ч. 158—161.

ви ч¹⁾ з помилками, які були вже в копії і з тими, яких причинив сам Чучинський. Більше критично відніс ся до неї Довнар-Запольський, який зауважив в копії, виданій Чучинським, кілька помилок і перепечатавши її (лат. буквами), поробив деякі поправки²⁾. Крім сего додав він таку увагу: „Нельзя не пожалѣть, что авторъ не издалъ и латинскаго текста; неяснымъ также остается: русская копія въ Текахъ Нарушевича снята русскимъ алфавитомъ или латинскимъ, какъ она издана въ „Kwartalnik'ъ“³⁾. Що до останнього, то я вже в горі зазначив, що копія в „Теках Нарушевича“ подана в латинській транскрипції. Щож до латинського перекладу, то рівнож і проф. Грушевський зазначив, що він „досі не виданий“, додаючи, що „опублікована копія має деякі писарські помилки, але не будить ніяких підозрінь“⁴⁾.

Хотячи сповнити бажанє Довнар-Запольського і проф. Грушевського, я скопіював сей латинський переклад з „Т. Н.“, одначе притім я не залишив справдити, чи дійсно помилки, які находять ся в рускім текстї, виданім Чучинським, є рівнож і в рукописи. Вправді Чучинський заявив, що „co do pisowni tekstu, staraliśmy się ją zachować nietykalną, zmieniając jedynie zastosowanie wielkich liter i interpunkcyą“, але я пересвідчив ся, що помилки, які проф. Грушевський приписує переписчикови, є помил-

ками, зробленими в значній частині самим видавцем Чучинським (деякі помилки є мабуть печатні, наслідком не досить старанної коректи). Що більше, я зауважив в латиньскім перекладі реченє, якого не находимо в рускім текстї у Нарушевича, а виданім Чучинським. На основі сего я здогадував ся, що се реченє опустив переписчик в рускім текстї, на що одначе не звернув уваги Чучинський, хоч знав латиньскій переклад.

Мій здогад показав ся вірним, коли я зовсім випадково найшов иншу копію сеї перемирної грамоти. В Архіві кн. Чарторийских є рукопись ч. інв. 1180 п. з. „Originalu 1445—1748“, що походить з порицкої бібліотеки Тадея Чацкого. Крім деяких документів з XV ст. і до часів Жигимонта Августа, є там головно документи, що відносять ся до спору краківської капітули з єпископом Солтиком та письма і переписка Т. Чацкого. Власне в тій рукописи пощастило ся мені найти на ст. 387—8 иншу копію перемирної грамоти з 1366 р. (она рівнож, як і у Нарушевича, переписана латиньскими буквами), а на ст. 399—400 єї латиньскій переклад. Копія в тій рукописи має в порівнянню з копією Нарушевича деякі варіянти; крім сего є в ній і то реченє, яке переписчик в копії Нарушевича опустив, а котре я, як висше було згадано, зауважив в латиньскім перекладі.

З огляду на се, що ся перемирна грамота

має для польско-литовско-руської історії в XIV ст. першорядне значінє, а видана була лихо і то з неповної копії, заслугує она на поновне виданє, тим більше, що тепер маємо копію з повним текстом і з деякими варіантами в порівнянню з копією Нарушевича, виданою Чучинським. Текст, який подаю низше, опер я на обох копіях, вибираючи з них до тексту варіанти, які, по моїй думці, більше відповідають незнаному тепер оригінальному текстови. Уміщуючи одначе в тексті варіанти з копії Чацкого (Ч.), подаю рівночасно в увагах варіанти з копії Нарушевича (Н.) і противно. Крім сего виказую помилки, поповнені Чучинським (Чуч) і Мильковичем (М.), а також поправки, які від себе подали в тексті Чучинський, Милькович і Довнар-Запольський (ДЗ.).

Що до латинського перекладу, то подаю низше також і єго текст, опертий на обох копіях, Нарушевича і Чацкого. Варіантів в них небагато. Цікавійші місця з латинського перекладу узглядняю також в увагах, що відносять ся до руского тексту. Згадаю ще, що латинський переклад в обох копіях має заголовок: „Interpretatio latina, quoad fieri potuit servata vetustate literae“. Текст латинського перекладу в обох копіях дуже непоправний і я оставляю єго без поправок з моєї сторони.

Руска копія Чацкого замітна ще з того згляду, що маємо на ній рисунки обох печаток, які висіли при оригіналі перемирної грамоти з

1366. р. Одна з них попсована, друга описана в дописці переписчика на копії в „Теках Нарушевича“. Сей опис напечатав Чучинський. З рисунку на копії Чацкого переконаємо ся, що є він вірний. Рисунок печатки з лівої сторони представляє лицаря в зброї, в шеломі, з голим мечем в правій, зі щитом в лівій руді. Довкола була легенда в рускім язиді, з якої одначе остало небогато слів, бо на рисунку скопійовано лише отсі слова: СЕ ПЕЧАТЬ КИИ.... Дальших слів по причині стертя не скопійовано; при кінци легенди бачимо на рисунку ще дві букви але так скопійовані, що не знати, до якого слова они належали. В кождім разі певне се, що є се печатка Кейстута⁵). Дуже правдоподібно, що ся руска легенда відповідала легенді звісної латиньскої печатки Кейстута, на якій зображений лицар в зброї і шеломі, з мечем в правій, зі щитом в лівій руді. Латиньска легенда така: S. Kynstutte dux de Tracken⁶). Ся печатка, оскільки можна з нею порівнати лихий рисунок рускої печатки, дещо відмінна, бо на першій лицар опирає ся рукою о щит, на останній держить єго, заслонюючи ся ним. По правій стороні на копії Чацкого бачимо рисунок другої печатки (се печатка Ольгерда, на якій був колись герб „погоні“⁷) з допискою: „vacuum pro vetustate“.

Годить ся додати, що регеста сеї перемирної грамоти находить ся не лише в інвентари Кромера (рукоп. Арх. кн. Чарт. ч. 1107,

ст. 212/13), про що згадав Чучинський, але та кож в інвентарі Станіслава і Матія Лубенських з 1613 р. (Ягайлонська Бібліотека MS. ч. 99; копія з початку XIX ст., непагінована).

1.

Se jaz⁸⁾ kniaź welikyi Olhêrd, s swoieiu bratiieiu⁹⁾, s Kestutiem¹⁰⁾ s Jewnutiem¹¹⁾, s Lubortom¹²⁾ i s swoimi dietmi uczynili ieśmy¹³⁾ mir s swoim bratom, korolem polskim Kazimirem is bożyi miłości¹⁴⁾, i s kniazem s Juriem i s druhim Juriem i s Olexandrom¹⁵⁾; a to bud swiedomo wsiakomu, коли хто на тот list smotryt, ože na tom sia ieśmy¹⁶⁾ mirili. Kniaziu Lubortu ziemia so wsiemi¹⁷⁾ wołostmi otczynnymi¹⁸⁾ i s sieły, kak is¹⁹⁾ dawna poszło, Stożek, Daniłow, Zakamian²⁰⁾, Sziumesk, Ostroh, Połonyj²¹⁾, Meżybożyie; a i ieszcze²²⁾ k Łucku odstupił sia korol wołodymierskich wołosti: Wietły²³⁾, Lbiaz²⁴⁾ Czerneczhorodok, Kamian, Mielnica. A Wołodimier²⁵⁾ korolewi dostał sia s tiemi wołostmi: Horodel, Luboml, Turynsk. Raten²⁶⁾, Koszer, Włuczym. A kniaź wielikyi s swoim bratom s Lubortom sstupił sia²⁷⁾ korolewi: Kremianca, Premila, Oleszka²⁸⁾, Bełza, Grabowca, Chołma, Szczebreszyna, Łopatyna. A kończali ieśmy meży soboiu mir wiecznyi. A коли jaz²⁹⁾ poydu, kniaź wielikyi, s³⁰⁾ bratom swoim s³¹⁾ korolem na woynu, tohda poyty Lubortowi is wsiemi ludmi swoiemi; a коли korolewi nadobie³²⁾ na swoje niepriyatiele, Lubortowi pomahati s³³⁾ swoimi lud-

mi; a koli nadobie budiet Lubortowi na swoje niepriyatiele, korolewi iemu pomahaty. A pro obi-
 dy pro wsiakiie, oże sia³⁴⁾ uczyni³⁵⁾ kniazim lu-
 diem krywda ot³⁶⁾ korolewa czelowieka, ili ot Jurie-
 wa, ili ot Olexandrowa³⁷⁾, pro to³⁸⁾ nie iskaty korola
 ni kniazia. Sudii³⁹⁾ na to: lubelskyi pan Krot, pod-
 komoryi korolew pan Rafał; a ot kniazia ot wie-
 likoho Jelezar⁴⁰⁾; a ot Luborta⁴¹⁾ Iwan Mstiszin-
 ski⁴²⁾; a suditi na Buzie u Horodla⁴³⁾, a suditi
 korolewym sudiam⁴⁴⁾ Polanina⁴⁵⁾ po polskomu
 zakonu i winu na nem wziati po pol-
 komu zakonu⁴⁶⁾, a ruskim sudiam suditi po swoiemu
 zakonu i winu wziati po ruskomn zakonu. A na
 korolewyie ziemi na ieho łowiszczich⁴⁷⁾ naszym
 ludem nie łowity ni zwiera, ni bobra, ni ryb,
 ni siena kosity, ni w bortnuu⁴⁸⁾ ziemi nie
 wstupatysia⁴⁹⁾. Takoże i korolewym⁵⁰⁾ ludem nie
 łowity na kniazia wielikoho⁵¹⁾ ziemi i na Kestu-
 tiewi⁵²⁾ i na Jewnutiewi⁵³⁾ i na Lubartowi⁵⁴⁾ ta-
 koże nikakoho⁵⁵⁾ zwiera nie łowity, ni ryb nie
 łowity, ni siena kosity, no kak poszło is dawna.
 A za chołopom i za winowatcem nie stoiaty, a
 kto woschoczet isprawy, isprawu dati, a za wi-
 nowatcem nie stoiaty⁵⁶⁾. A korolewi nie wstupa-
 ty sia⁵⁷⁾ w Kestutiewi⁵⁸⁾ horody, w Beresti, i w
 Kamianec⁵⁹⁾, w Dorohiczyn⁶⁰⁾, w Mielnik, w
 Bielesk, w Kobryn, kniazia wielikoho horod, wo
 wsie tyie hranicie⁶¹⁾ nie wstupaty sia⁶²⁾. A szto
 hramoty perwyie pisany meży namy i prysiahy,
 a szto sia nie stało o tiech hramotach, toho nie

pominaty i hramoty dawnyie worotyty meży⁶³⁾ soboiu, a ot toho byty porożnym. A koli dast Boh⁶⁴⁾, budiet snem⁶⁵⁾, tohda nowyie hramoty damy meży soboiu, a tot ieśmy mir uczynili meży soboiu bezo wsiakoie lesti⁶⁶⁾ i bezo wsiakoie chytrosty, na tom ieśmy⁶⁷⁾ i peczaty swoi prikłali⁶⁸⁾.

2.

Interpraetatio latina, quoad fieri potuit servata vetustate literae.

Ecce ego Dux Magnus Olgierdus cum suis fratribus, cum Kieystuthio, Iewnuthio, Lubartho, et cum suis liberis conclusimus pacem cum suo fratre, Rege Poloniae, Casimiro et ex gracia Dei⁶⁹⁾, et cum Duce Georgio et altero Georgio et cum Alexandro. Et haec manifesta fiat cuilibet, si quando hoc scriptum venerit introspicendum: pax autem in formam coaluit hanc. Duci Lubartho Luceoriensis terra, cum omnibus territoriis primaevis⁷⁰⁾ et villis, quemadmodum fuerat a principio. Stożek, Daniłow, Zakamian, Sziumesk, Ostroh, Połonyy,⁷¹⁾ Meżybożyie, insuper ad Luceoriam renunciavit Rex Wołodimiriensium territoriorum⁷²⁾: Wietły, Lbiaż, Czerneczhorodok, Kamian, Mielnica, Wołodimiria autem cepit in partes Regis cum his territoriis: Horodel, Luboml, Turinsk, Raten, Koszer, Włuczym. Dux autem Magnus cum suo fratre Lubartho renunciavit

Regi Kremianec, Peremila, Oleszka, Bełża, Grabowca, Chołma, Szczebreszyna, Łopatina, et sic sanximus inter nos pacem perpetuam; quod si ego Dux Magnus cum fratre meo Rege in bellum progrediemur, ⁷³⁾ tunc Lubarthus cum universo exercitu suo aderit nobis; quod si Regem singulares inimici aggredientur, Lubarthus iuvabit Regem cum suo exercitu; quod si autem Lubartho opus fuerit contra suos hostes, Rex ipsum auxiliabitur. In causis vero iniuriarum omnium, si inferetur ⁷⁴⁾ vis Ducis subditis a subdito Regio, vel Georgii, ⁷⁵⁾ vel Alexandri, Rex ut ferat sententiam non adeundus, uti neque Dux: iudices constituti: Lublinensis ⁷⁶⁾ Dominus Krot, a cubiculo Regis Dominus Raphael. Ex parte autem Ducis Magni Jelezar, ex parte Lubarthi Iwan Mstiszinski, qui ius dicent ad Bugum Horodlae: iudices vero Regis Polonum iudicabunt pro legibus Poloniae, et reus mulcta mulctabitur iuxta Poloniae leges, Rutheni autem iudices ius scripturi pro legibus suis, et mulcta mulctabitur reus, prout de iure Rutheno. In terra Regis, ubi eius venatorii saltus, nostri subditi non venantur ⁷⁷⁾ nec capiuntur animal, nec castores, ⁷⁸⁾ neque pisces, ⁷⁹⁾ neque faenum colligitur, nec terra, apibus assignata, occupatur. Vicissim Regis subditi per terras Magni Ducis non venantur, ⁸⁰⁾ neque in Kieystuthi et Jawnuthi et Lubarthi terris, quodve animal insequuntur, nec pisces capiuntur, aut faenum colligitur. Sed sint omnia tranquilla,

quemadmodum fuere. Non subditus, non criminis cuiusque reus defenditur, et qui iustitiam expetierit, iustitia administratur, nec criminum particeps ut insons protegatur. ⁸¹⁾ Rex nihil iuris habiturus unquam in Kieystuthi arces, in Berest, Kamianiec, Dorohiczyn, Mielnik, Bielesk, Kobrin, Ducis Magni arcem, omnesque harum limites, non sinet vim ⁸²⁾ perferre. Quod vero iuxta scriptas praeteritas intra nos conventiones et iuramenta, nullus successerit eventus, haec haud memoranda, et hae scriptae conventiones utrique parti reddendae, utpote ab hinc nihil valiturae. Si enim Deus adierit nobis, ⁸³⁾ novis scriptis res nostras firmabimus. Hanc vero concordiam sanximus intra nos sine ullo dolo, sine ulla versutia, ⁸⁴⁾ et quod ita, sigilla appendimus.

L. S.
pensilis.

L. sigilli
pensilis.

Примітки.

1) Мильковичъ: Студія критичнї надъ исторією руско-польскою. І. Львѳвъ 1893 стор. 141—3 (ч. ІХ).

2) Довнаръ Запольскій: Изъ исторіи литовско-польской боръбы за Волинь. (Кіев. университет. извѣстія 1896, кн. 8 ст. 3—4 пр. 3).

3) і b і d.

4) Грушевський: Історія України-Руси ІV. Львів 1903 ст. 389, 2. вид. Київ-Львів 1907 ст. 446.

5) Вже Czacki: O litewskich i polskich prawach (вид. Turowsk-ого) І. Kraków 1861 ст. 82, нот. зауважив, що се печатка „Kiejsztuta z mieczem i tarczą w ręku“.

6) Латинська печатка Кейстута подана в Vossberg: Siegel des Mittelalters v. Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern u. Preussen. Berlin 1854. табл. 24.

7) Czacki: O litewskich i polskich prawach І. 82, нот. пише, що се печатка „Olgierda rogoni“. Очевидно опісля середина вилетіла, як бачимо з дописки на копії грамоти.

8) Так в Ч. і в грамоті Любарта з 1366 р. Archiwum Sanguszków І, ч. 1. (лучше видане в Ляницьенко: Архивы въ Галиціи. Кіев. Стар. т. 23, 1888 октябрь, ст. 208). Н. має „A se ja“, хоч низше, так як в Ч. має „jaz“. В копії Ч. бачимо ініціал o+o, який ма-буть був в оригівалі.

9) Ч. і Н. має „bratīieiu“, у Чуч. проте ма-
буть печатна помилка „bratīiem“. М. поправив
на „братією“, ДЗ. дав знак?

10) Так в Ч. і в перемирній грамоті Кейсту-
та з Казиміром В. і мазовецькими князями
А к т ы З а п. Р о с с і и I, ч. 1 („Кистютій“). Так
само в літописях руско-литовських, пор. Пол-
ное Собрание Русскихъ Лѣтописей
XVІІ. („Кестути, Кестутии, Кестутеи“). Н. має.
»Кіеустутием«.

11) Ч. і А к т ы З а п. Р. І. ч. 1 (»Еовнутій«).
Літописи рус.-лит. П. С. Р. Л. XVІІ. мають „Ев-
нутіи. Евнутіи, Евнутеи“ Н. має „Јawnutiem“,
але низше так як Ч. Також М. подав »Еоу-
нутіємъ«.

12) Ч. має раз „Lubart“, то знов „Lubort“.
Н. стало „Lubort“. Рус.-лит. літописи П. С. Р. Л.
XVІІ мають »Любортъ«.

13) Н. має раз „іеśму“, то знов „іеśмо“.
Ч. має стало „іеśму“.

14) В транскрипції „i s bożyi miłosti“ зам.
„is bożyi miłosti“, а в лат. перекладі невільничо
„et ex gratia Dei“ зам. „ex gratia Dei“. Чуч. по-
дав „is“.

15) Н. „Ollexandrom“.

16) Н. „іеśмо“. У Чуч. мабуть печатна по-
милка „іśмо“. М. „єсмы“.

17) У Чуч. „wsieni“ мб. печатна помилка.
М. „всѣми“.

18) Так в Н. В Ч. „wiecznimi“. В лат. пе-
рекладі „cum omnibus territoriis primaevis“.

19) Н. має раз „is“, то знов „iz“. Ч. стало
„is“.

20) М. „Заламанъ“ (? !).

21) Н. „Polonyi“ і так Чуч.; Ч. „Połonij“; лат. пер. „Połonyu“: М. „Полонии“. ДЗ. поправив на „Połonyi“.

22) Н. „ieszczo“ і так дав Чуч. М. дав „еще“.

23) Так в Н. і Ч. У Чуч. хибно „Wielły“, за ним М. „Вѣллы“.

24) Так в Н. і Ч. У Чуч. хибно „Zbiaz“. М. і ДЗ. поправили на „Любязь“.

25) Н. „Wolodymier“.

26) Так в Н. і Ч. У Чуч. хибно „Ratew“, за ним М. „Ратевъ“.

27) Ч. має „stupił sia“.

28) Н. має „Oleszka“, так Чуч., за ним М. »Олешка“.

29) Так має Н. і Ч.

30) Н. має раз „z“, то знов „s“. Ч. стало „s“.

31) Чуч. опустив тут „s“ (за ним М.), яке має Н. і Ч.

32) Н. і Ч. „na dobre“ і так Чуч. М. і ДЗ. правляють, перший „надобѣ“, другий „надобе“. Так само низше.

33) Н. не має „s“, так само Чуч. і М.

34) Чуч. подав хибно „cze sia“, хоч в Н. (також і в Ч.) є „oże sia“. За ним М. „че ся“; ДЗ. поправив на »што ся“.

35) Чуч. хибно »uczynił«, мб. печатна помилка. М. »учинила“. ДЗ. »учинить«.

36) Н. має раз »od«, то знов »ot«, Ч. стало »ot«.

37) Н. „Alexandrowa“.

38) Н. має „proto“. Ч. і Чуч. »pro to«, за ним М. „про то“.

39) Н. „Sudi“ і так Чуч., а за ним М. „Суди“.

40) У Чуч. хибно „Jelczar“, за ним М. „Ельчаръ“. ДЗ. добре поправив на „Jelezar“.

41) Чуч. хибно »Lubortu«. М. поправив на „Люборта“.

42) Так в Ч., в грамоті Любарта Arch. Sang. I, ч. 1. („Мъстишиньскый“; пор. вище подане видане єї в К. Стар. т. 23) і в лат. перекл. („Mstiszinski“). Н. наслідком злої транскрипції має „Mostyrzynskuyi“, так Чуч., а за ним М. „Мостыжынскый“.

43) У Чуч. хибно „Hurodla“. М. поправив на „Городла“.

44) Ч. має раз „sudiam“, то знов „sudiam“. Н. стало „sudiam“.

45) У Чуч. хибно „Polonina“, за ним у М. „Половина“.

46) Н. не має другий раз „zakonu“, через те нема єго у Чуч. і М.

47) Н. має »łowiszczach« і так Чуч. та М.

48) Ч. має „bortnoiu“, Н. »bortnuiи«. Чуч. хибно »bortnuiи«, за ним М. „бортуню“. ДЗ. поправив на „бортную“.

49) Ч. має »ustupati sia«.

50) У Чуч. „korolowum“, за ним М. „корольовымъ“.

51) Ч. „wielikaho“.

52) Н. „Kieystytowoy“.

53) Н. »Jewnutiewoy«.

54) Н. „Lubartowoy“.

55) Ч. »nikakaho« і так у Чуч., хоч в Н. „nikakoho“. М. має »никакого«.

56) Від »а кто« аж до »ніе стоіати« нема зовсім в Н., бо переписчик опустив. Є лише в Ч., а в лат. перекл. »et qui iustitiam expetierit, iustitia administratur, nec criminum particeps ut insons protegatur«.

57) Н. має висше „wstupaty sia“, тут „wstupowaty sia“. Так Чуч. і М. Ч. має »ustupati sia«.

58) Н. »Кіеystutowу«.

59) У Чуч. мб печатна помилка »Каміансе«. М. поправив на »Кам'янець«.

60) У Чуч. „Drohiczyn“, за ним М.

61) Н. »hranicу«, так Чуч., за ним М. „граници“.

62) Н. »wstupowaty sia«. Так Чуч. і М. Ч. має „ustupati sia“.

63) Н. „možu“. Чуч. і М. як в Ч.

64) Н. »Boch« і так Чуч. М. поправив на »Богъ« як в Ч.

65) Н. має „s niem“, Ч. „s nem“. У Чуч. після Н. »s niem«, за ним у М. „съ немъ“. ДЗ. поправив справедливо на »снемъ«, бо так виходить з контексту: »to h da nowyie hramoty dady mežu soboiu«. »Snem«, в значіню „сойм“; пор. Miklošich: Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum 2. вид. Vindobonae 1862-5 ст. 941 »съньмъ, сънъмъ, сънемъ, сонъмъ, соймъ“. »S nem« віддільно не має тут ніякого значіння. Не розумів сего слова перекладчик, який переложив »Si Deus aderit nobis«.

66) Н. має „lukawosty“. Ч. а також висше згадувана грамота Любарта Arch. Sang. I, ч. 1. „льсти“.

67) Н. »іемо«, Чуч. поправив на »ієсмо«

68) Н. „prykładali“.

69) В рускім тексті »i s bożyi miłosti« зам. »is bożyi miłosti«, в латиньскім пер. невільничо переложене »et ex gratia Dei«, зам. »ex gratia Dei«.

70) В рускім тексті Н. має „otczyznymi“, Ч. »wieczniami«. Чи „primaevus“ не попало тут помилкою зам. „paternis“, позаяк „primaevus“ не значить ані „вічний“, ані „отчизний“.

71) Ч. має „Połoni“.

72) Н. „territorium“.

73) Н. „progreдемus“.

74) Н. „infertur“.

75) Н. »Jeorgii«.

76) Н. »Lublinensio«.

77) Н. »venatur«.

78) Ч. »castor«.

79) Н. і Ч. „piscis“.

80) Н. »venatur«.

81) Реченє від »et qui« аж до »protegitur« звернуло мою увагу, що брак єго в рускім тексті копії Н., доки не найшов я єго випадково в копії Ч.

82) Н. »sin- et viri«.

83) Перекладчик не зрозумів слова »snem«, яке було розділене „s nem“ і переклав „budiesnem“ яко »aderit nobis«.

84) Н. „versatia“.

VII.

До питання про скількість присяжних грамот в князів литовско-руських.

Кілько було присяжних грамот, даних в князями литовско рускими короні Польській почавши з 1386 р., сего навіть в приближеню не можна означити. Реєстр дотепер звісних присяжних грамот дав проф. Грушевський¹⁾, який підносить притім, що „на повність нашої колекції грамот ми ніяк не можемо покладати ся“, що „в дійсности присяжних грамот князів мусіло бути більше“ і що „дальші архивні студії можуть принести ще не одну“. Н. пр. в пізнійших грамотах маємо згадки о кількох таких присяжних грамотах, яких нині не маємо (Витовта, Скиргайла, Жигимонта Кейстутовича²⁾).

З присяжних грамот, вичислених проф. Грушевським, 16 походить з кінця XIV. ст., 5 з початку XV. ст.; з того знов 18 маємо в оригіналах, а 3 в пізнійших копіях. Зі своєї сторони зауважу одначе, що реєстр проф. Грушевського

не обіймає навіть всіх печатно оголошених присяжних грамот. І так н. пр. не втягнуто до сего реєстру присяжної грамоти луцького князя Федора Любартовича 22/V 1386 р., хоч яко о такій згадав проф. Грушевський про неї в іншому місці³). Она виставлена в Сандомирі в латинським язичі⁴) і після дати повинна між присяжними грамотами стояти на першій місці. Не втягнуто рівнож присяжної грамоти смоленського князя Юрія Святославича для Ягайла і Скиргайла (Вильно 16/IX. 1386, руска грамота)⁵), присяжної грамоти луцького намісника князя Федора Даниловича Острозкого і його брата Михайла для Ягайла (руска грамота без дати⁶), хоч про сю останню згадує проф. Грушевський в іншому місці⁷). Далше не втягнув проф. Грушевський грамоти, якою князі Федор Данилович, Семен Іванович, Олександр Четвертинський, Іван Несвизкий і ин. ручать за князя Олехна Дмитровича (Луцк 10/X. 1388., руска грамота⁸), грамоти, якою князь рязанський Олег Іванович ручить за свого зятя князя Дмитра-Корибути (Переяслав 14/XI. 1393, руска грамота⁹), хоч втягнув подібну грамоту, якою князі і бояри ручать за тогож князя.

Присяжна грамота князя Володимира київського 12/VP. 1388., про котрої оригінал каже проф. Грушевський, що „незвістно де він“, переховує ся в Архіві кн. Чарторийских в Кракові ч. інв. дипл. 478¹⁰). Рівнож в тім архіві нахо-

дить ся оригінал печатаної в „Archiwum Sanguszków“ присяжної грамоти князя Дмитра-Корибута з 18/V. 1388., а не в петерб. Публ. бібл., як хибно подав проф. Грушевський. Справедливо звертає проф. Грушевський увагу на те, що присяжні грамоти Витовта і Анни з 1392 р. повинні мати дату 4/VIII. а не 5/VIII., як подають видавці; позаяк день св. Домініка випадає 4/VIII. а не 5/VIII¹¹). Зверну одначе увагу, що грамота Анни Витовтової для Ягайла напечатана в Codex ep. Vit., а її грамота для Ядвіги в Cod. ep. saec. XV., а не противно, як хибно подав проф. Грушевський. Мабуть помилкою дав проф. Грушевський присяжній грамоті Анни для Ядвіги 1388. р., хоч в дійсності походить она з 1392 р. Додам, що доси звісна она була лише з копії Нарушевича, а міжтим її пергаментовий оригінал знаходиться в Арх. кн. Чарт. ч. інв. дипл. 234. Сю грамоту печатаю з оригіналу в додатку. Присяжна грамота князя Семена друцкого з 11/V. 1401. звісна доси лише в копії Нарушевича, але її оригінал повинен бути в Архіві кн. Радивилів в Несвижі, бо на его копії в Арх. кн. Чарт. (рукопись ч. 237., ст. 114) читаємо: „Ex orig. Arch. Niesvies“.

Дехто з істориків опирає ся на інвентарах коронного архіву, зладжених Кромером і Варшевіцким; через що повстали великі непорозуміння що до числа присяжних грамот деяких князів литовско-руських. Сю справу порушив недавно проф. Грушевський (ст. 467.).

Найбільше труднощі задає питання про скількість присяжних грамот князя Володимира київського. Повстала іменно загальна гадка про три присяжні грамоти сего князя: з 1386 або 1387, 1388 і 1389 р. Доси звісна лише одна грамота сего князя з 1388 р. Проф. Грушевський припускає, що могла бути ще одна грамота Володимира з 1389 р., про яку на основі Кромера згадує Стадніцький, але додає, що „не видячи Кромерової описи, сього не можна рішити на певно“. Притім зі слів Даниловича¹²⁾ вносить проф. Грушевський, що звістки про грамоти з р. 1386, 1387. і 1388 зводять ся властиво до одної грамоти. Мавши можливість заглянути до оригінального інвентара Кромера (Арх. кн. Чарт. рукоп. ч. 1107), я найшов там згадку лише про дві присяжні грамоти князя Володимира. Під р. 1387 (ст. 214) занотоване: »Homagium Vladimiri Ducis Kijoviensis Regi et Regno«, під р. 1389 (ibid.) читаємо: „Dux Włodzimierz Kijowski promittit homagium Regi Poloniae“. Нема там одначе згадки про звісну грамоту з 1388 р., отже й на основі інвентара Кромера сеї справи рішити не можна, а іменно, чи крім грамоти з 1388 р. істували ще грамоти з 1387 і 1389 р. Можна хіба здогадувати ся, що або грамота з 1387. або з 1389 р. у Кромера, є тою звісною нам грамотою з 1388 р., недокладно вписаною до інвентара. В тім випадку крім сеї грамоти могла була отже істувати ще одна грамота з 1387 або 1389 р.

Присяжних грамот князя Семена-Лугвена знаємо три: одну з 1388 і дві з 1389 р. Міжтим у Кромера (ст. 214) маємо згадку про чотири грамоти, одну з 1387 і три з 1389 р. Під 1387 р. читаємо: »*Homagium Ducis Simonis Regi Vladislao et Regno*«. Три дальші згадки відносять ся, як сказано, до 1389 р.: »*Homagium Ducis Simonis Vladislao Regi, Hedvigi Reginae et Regno Poloniae 1389*«. — „*Simeon Languen, frater Vladislai Regis post commissionem sibi Magnum Nowogrod ab ipso, promittit ei et Regno fidelitatem cum omnibus suis*“. — „*Simon Dux promittit fidelitatem Vladislao Regi et Regno Poloniae*“.

Присяжна грамота князя Юрія Довгова звісна лише з датою 1401 р. Міжтим у Кромера нема про неї згадки, зате під р. 1391 читаємо у него (ст. 215): »*Dux Georgius Dowgot fidelitatem promittit Regi et Regno Poloniae post mortem Vitoldi*«. Так само грамота князів Юрія і Андрія Михайловичів звісна лише з датою 1401 р., а міжтим у Кромера маємо згадку лише під р. 1391 (ст. 215): „*Litterae Ducis Georgii Michałowicz cum Andrea fratre suo promittentes, quod post mortem Vitoldi Ducis non deberent alium Dominum praeter Vladislaum Regem et Regnum Poloniae habere*“, зате о грамоті з 1401 р. нема ніякої згадки. Присяжна грамота князя Івана Ольгимунтовича, звісна нам, походить з р. 1401. У Кромера нема про неї згадки, занотова-

на там лише під р. 1402 (ст. 216): „Iwani Olgimuntowicz fidelitas Regi et Regno post mortem Vitoldi«. Про присяжну грамоту князя Федора Корятовича з 1403 р. згадав вже на основі Кромера Стадніцький¹³) (в інв. Кр. ст. і 213 221 під р. 1403). Крім сего читаємо у Кромера під р. 1403 (ст. 215): „Basilius Koriathowicz Dux promittit fidelitatem Regi et Regno Poloniae et de iniuriis, quod non armis, sed iure experietur.“¹⁴).

Бачимо з сего, що інвентар Кромера замість, щоби справу вияснив, ще її більше затемнює. Після моєї думки згадки про присяжні грамоти в пізнійших (по-Кромерівських) інвентарах годить ся приймати з тим більшою обережністю, а в дослідях треба опирати ся лише на грамотах, звісних в цілости будьто в оригіналі, будьто в копії, а ніколи на баламутних регестах в коронних інвентарах.

В додатку подаю з оригіналу грамоту Анни Витовтової, виставлену 4/VIII. 1392 р. в Острові, якою она ручить королеві Ядвізі за свого чоловіка Витовта. Ся грамота не була доси печатана з оригіналу, лише з копії Нарушевича¹⁵) з деякими відмінами супроти оригіналу. З оригіналу була печатана лише подібна грамота Анни для Ягайла з тоїж самої дати¹⁶). Подібно як при сій останній грамоті, так і при грамоті Анни для Ядвіги заховала ся дуже гарно єї печатка, що висить на кармазиновім шовковім

шнурку. Лише береги мисочки, в якій витиснена ся печатка, дещо надпсовані. Сама печатка витиснена в червоній масі, представляє княжну в сидячій поставі, тримаючу на лоні двоє дітей¹⁷⁾. Довкола незначно затерта в деяких місцях легенда: S. + Anna ducisa Lituan.¹⁸⁾. Грамоту Анни для Ядвіги печатаю дословно без ніяких змін, подаючи в увагах відміни копії Нарушевича супроти оригіналу, узгоднюючи також в деяких разях грамоту Анни для Ягайла.

Anna Dei gracia ducissa Lithuanie, domina Trocensis, Lucensis etc. Notificamus tenore presencium quibus expedit vniuersis, quod bona fide nostra sine dolo quolibet ac fraude promittimus pro Serenissimo principe domino Allexandro alias Witowdo, consorte nostro carissimo, quod omnes et singulos articulos, scriptos ac¹⁹⁾ insertos in littera sua Serenissime principi domine Hedwigi Regine Polonie data tenere debet ac inuiolabiliter obseruare sine fallo²⁰⁾. quolibet. Et specialiter, quod idem dominus Allexander alias Witowdus²¹⁾ consors noster carissimus Regnum ac Regni coronam Polonie nunquam debet deserere neque sui posterij, ymmo cum prefata domina Hedwige Regina contra ipsius aduersarios pungnare²²⁾ quociens se locus obtulerit, perpetuis temporibus affuturis. Nosque Anna prestita²³⁾ omnia prescripta tenere eciam promittimus et adimplere sine fallo²⁴⁾. Harum lit-

terarum testimonio, quibus sigillum nostrum est appensum. Actum et datum in Ostrowo ipsa die Sancti Dominici anno Domini millesimo trecentesimo nonagesimo secundo

1) Грушевський. Історія України-Руси IV. 2. вид. Київ-Львів 1907, ст. 466—8.

2) *ibid.* ст. 134 нот. 2. і ст. 467.

3) *ibid.* ст. 471.

4) *Archivum Sanguszków* I, ч. 3 з оригіналу в Архіві кн. Чарторийських.

5) *ibid.* ч. 4. з ориг. в Арх. кн. Чарт.

6) *ibid.* ч. 7. з ориг. в Арх. кн. Чарт.

7) Грушевський: Історія України-Руси IV., ст. 472.

8) *Arch. Sang.* I. ч. 11. з ориг. в Арх. кн. Чарт. Подібна грамота з копії Нарушевича в *Codex epist. saec. XV.* I, 1. ч. 11. мабуть з хибною датою 12/X. 1387.

9) *ibid.* ч. 17. з ориг. в Арх. кн. Чарт.

10) Печатаний в *Turgenev: Supplementum ad hist. Russiae monum.* ч. 211., ст. 208. Додам, що в оригіналі, який був перехований якийсь час в архіві в Сеняві, звідки зробив з него копію для Тургенєва Мацейовский, є »*eisdem domino Wladislao regi et domine Hedvigi eius consorti*«, а не »*eidem.*« як у Тург

11) Хибно день св. Домініка 5/VIII. подав *Grotefend: Handbuch d. hist. Chronologie.*

Hannover 1872., ст. 107 і за ним пішли згадані видавці. В моїм примірнику Grotendorf-a хтось зробив поправку на 4/VIII. подібно, як се зауважив проф. Грушевський.

¹²⁾ Daniłowicz: Skarbiec diplomatów I. ч. 536.

¹³⁾ Stadnicki: Synowie Gedymina I. 2 вид. Lwów 1881 ст. 178; пор. ще Lewicki: Index actorum saec. XV. ч. 399.

¹⁴⁾ пор. Lewicki: Index ч. 383.

¹⁵⁾ Codex epist. saec. XV. I, 1. ч. 18.

¹⁶⁾ Codex epist. Vitoldi ч. 92.

¹⁷⁾ Чи не служила тут яко взір »św. Anna Samotrzecia«?

¹⁸⁾ На печатці при грамоті Анни для Ягайла, печатаної в Cod. ep. Vit. є: S. Anna +.. cisa Lituan., отже брак »du«.

¹⁹⁾ Codex ep. s. XV. має »et«.

²⁰⁾ ibid. „falso“ і так в Cod. ep. Vit.

²¹⁾ Cod. ep. Vit. має »Witowd«. В нашій грамоті є на кінці скороченє в виді „9“ що означає »us«, отже »Witowdus«. В копіях грамоти Анни для Ягайла (рукоп. Арх. кн. Чарт. ч. 237, к. 85 і 86 розв'язано скороченє на »Witowdus«.

²²⁾ Cod. ep. Vit. також „pungnare“, видавець додав „sic“.

²³⁾ Cod. ep. saec. XV. і Codex ep. Vit. мають »praefata«.

²⁴⁾ Cod. ep. saec. XV. має „falso“.

VIII.

Доповнення до статей про Мазепу.*)

1.

Гетьман Іван Мазепа в всесвітній літературі і штуці.

До статі під повисшим заголовком, печатаної в „Руслані“ 1909. р. (ч. 140.) можу подати ще деякі доповнення**). Зі статей про Мазепу в літературі прибула довша розвідка п. Ярослава Біленького: „Гетьман Іван Мазепа в чеській літературі“ (печатана в „Руслані“ 1909. ч. 107—201 і 206—216, в якій автор дав критичний розбір трагедії Фріча: „Ivan Mazepa“. Відчит д. К. З. (який стає на котурни супроти інших авторів) „Мазепа в літературі“ (печатаний в „Громадскім Голосі“ 1909 ч. 41—42) мимо сего, що заповідає у вступі дуже багато, не дає нічого нового поза переновіданєм

*) „Руслан“ 1909 (згл. 1910) ч. 289; 1910 ч. 1, 3 і 8.

***) Деякі поправки і доповнення поробив я вже, перепечатаючи свою статю в «Історичних причинках» II, ст. 29—37.

змісту загально звісних літературних творів про Мазепу і переплітанем сего патриотичними фразами. Не можна поминути розвідки І. Каманіна: „Мазепа и его прекрасная Елена“ (Кіевская Старина 1886. т. 16. октябрь ст. 522—535), в якій автор виказує фантастичність оповідання сучасників Мазепи, Паска і Отвіновського (сего останнього в творі п. з. „Dzieje polski pod panowaniem Augusta II.“, Краків 1849., ст. 169.) про романтичну пригоду Мазепи з Фальбовскою, натомісьць подає на основі актів з одної книги володимирско-волинського суду (з Київського центрального архіву) звістку про романтичну пригоду Мазепи з Оленою Загоровскою і процес з сего приводу з її чоловіком, шляхтичем Яном Загоровским. З чужинців займав ся ще Мазепою в літературі Італіянець Сіатролі.

З літературних творів можу назвати ще роман п. з. „Прекрасная Россіянка“ (Москва 1796., 3. вид.), про який згадує Бантш-Каменьський в своїй „Історіи Мало-россії“ (III., 1842 ст. 4. приміток, прим. 7.). В тім романі є згадка про Мазепу, привязаного до коня.

З музичних творів звісні мені ще два, а іменно Liszt-a: Mazeppa. Symphonische Dichtung für grosses Orchester і опера Поляка Адама Münchheimer-a (Minheimer): Mazepa.

При сій нагоді справлю помилку, яка за-

крала ся до моєї статі що до образів Vernet-а. Они не є оба однакові, бо оден з них зображає Мазепу, привязаного до кінського хребта серед стада вовків, другий зображає Мазепу, привязаного до коня, лежачого на землі. Образи Vernet-а репродуковано не лише у Франції (н. пр. гравюра-сталерит Payne-а), в Німеччині (мідьорит Riepenhausen-а), але й в Англії, н. пр. акватинта „painted by Horace Vernet—London.— Published by f. g. Harding 24. Cornhill et J. Mc. Cornick 147. Strand. Oct. 1831. — engraved by Ja-s, G. S. Lucas. Mazeppa. On came the troop... Painted by Lakee... repast begun“. До фантастичних картин належить зачислити гравюру К. Афанасьєва, на якій зображений Мазепа по битві під Полтавою в товаристві Карла XII. і Понятовского. Така сама гравюра п. з. „Carl XII. Mazeppa und Poniatowsky, nach der Schlacht bey Pultawa. Penzel fec. 1793. D. Chod. del.“ уміщена в „Historischer Calendar für das Jahr 1794 Leipzig“. В Кракові в Muzeum Narod. є згадуваний вже мною сталерит з образу Rohr-а, на яким зображений беріг ліса і степу, куди летить кінь з привязаним Мазепою. Сталерит робив J. Poppe в Монахії. Згадана мною попередно літографія A. Deveria в Mus. Nat. зображає виратованого Мазепу на постели, серед козацкої родини. Є ще в тім музею літографія L. R., на якій зображений кінь

з привязаним Мазепою, видобуваючий ся на беріг ріки.

Я згадував, що гравюра в „Europäische Fauna“ з 1704 р. служила опісля взором цілій серії гравюр. До вичислених вже (які є н. пр. в Muz. Nar. в Кракові) додам ще отсі: 1. Johannes Mazepa Veldheer der Zaporovischen Cosacken (в горі: IV. Deel. Pag. 352); 2. Jean Mazepa General des Cosaques. 4° Stockholm. В. Р. (анонімна гравюра з таким підписом є в Muz. Nar. і в Музею Чапских в Кракові); 3. Johannes Mazepa Cosaccorum Zaporoviensium Supremus Belli Dux (анонімна гравюра в Muz. Nar.). Р о в і н ь с к и й в своїм творі „Подробный словарь русскихъ гравированныхъ портретовъ“ (т. I. С.-Петербургъ 1889) ст. 1026, ч. 17 пише: »Гетманъ (Мазепа) упоминается на гравюрѣ, изображающей свадьбу шута Шанскаго, происходившую въ 1702 г.“ (гл. т. II ст. 1415 - 16 ч. 509; одна з кількох репродукцій в Ровіньського „Атлас-ї“ до єго книжки »Русскіе граверы«, Москва 1870).

2.

Т. зв. „Бекетівський“ портрет Мазепи.

Подаючи в 200-літню річницю полтавської битви причинск до питання про т. зв. „Бекетівський“ портрет Мазепи („Руслан“ 1909 ч. 140—141) згадав я, що не мав я можности користати з книги Ровінського: „Подробный словарь русских гравированных портретов“, яку має у Львові лише „Бібліотека Народного Дому“, а котра на жаль була тоді в переплеті. Завдяки ввічливости кустоса сеї бібліотеки проф. Ф. Свистуна міг я книжку Ровінського дістати на довший час до дому і тепер подаю на її основі деякі доповнення до повисшої моєї статі. Зазначу ще, що Лазаревский в згадуваній часто статі „Замѣтки о портретахъ Мазепы“ (К. Стар. 1899 т. 64 мартъ, ст. 454) цитує словарь Ровінського по виданю з 1887 р. (в 4 томах, про Мазепу в 2-ім т.), я користував ся двотомовим петербургским виданєм з 1889 р.

„Бекетівський“ портрет Мазепи (такий, як в першім виданю „Исторіи Малой Россіи“ Бантиш-Каменьского т. III, 1822) `походить „съ древяго, сохранившаго ся до нашего времени живописнаго портрета“ (Ровінський I, ст. 1022). На жаль не подав Ровінський, де сей пор-

трет обертає ся, чи є він може ідентичний з портретом, який дістав ся до рук Горленка. Сей портрет був кілька разів репродукований. З Ровінського довідуємо ся, що на портреті, рисованим Сплітетессером, гравірованим Осиповим в другій відпечатці »на груди Мазепи пригравірована звѣзда и подѣ кафтаномъ видна орденская лента, надѣтая черезъ плечо“ (Ровінський I, ст. 1024, ч. 3. Хибно поданий тут рік 1 вид. Бант.-Кам. 1818, зам. 1822). Інша репродукція сего портрету, се, як каже Ровінський, „копія съ предыдущаго, въ меньшую мѣру, безъ звѣзды. Въ овалѣ; грав. пункт.; поясн. 3/4 вл. Г. А. Афонасьевъ. Иванъ Степановичъ Мазепа, бывшій гетманъ Малороссіи. „Изъ Собранія Портретовъ издаваемыхъ Платономъ Бекетовымъ“... Въ книгѣ: Собраніе портретовъ россіянь знаменитыхъ, Москва 1821—1824. — II-е отпеч. прилож. къ книгѣ „Изображенія великихъ людей... Малороссіи, Бантышъ-Каменскаго; Москва 1844 (Бекетовскіе доски)“. [Ровінський I, ст. 1024—5, ч. 4]. До сего замічу, що Ровінський дає досить неточні роки виданя н. пр. для 1. вид. Бант.-Кам. дає рік 1818 зам. 1822, для 2 вид. 1838 р. зам. 1830. Посмертна збірка з Мазепою має заголовок: „Изображенія людей знаменитыхъ или чѣмъ либо замѣчательныхъ, принадлежащихъ по рожденію или заслугамъ Малороссіи, Москва 1844“; Бантыш-Каменський видав знов „Жизнеописаніе Мазепы“ (1 вид. 1834, 2 вид. 1836, 3 вид.

1842 Москва, з портретами Мазепи гравірованими Осиповим); оно вийшло в його „Словарь достопамятныхъ людей“ (скінчений 1847 р.).

Бантш-Каменьский каже сам виразно, що портрет Мазепи, який є в 2-ім і 3-ім виданю його історії, походить „съ подлинника, хранящаго ся въ Императорской Академіи Художествъ“ (3 вид. т. III, Примѣчанія ст. 97). А міжтим Ровінський (I, ст. 1025, ч. 5) каже, що сей портрет „передначеный съ того же оригинала“ що портрет 1 виданя. Се давалоб отже право до твердження, що сей „древній живописный портретъ“, який доховав ся до нашого часу (Ровінський ст. 1022), а з якого репродукція поміщена у Бекетова і в 1. вид. Бантш-Кам., є то портрет Нікітіна в петерб. Академії штук. Що до сего „переиначеня“ замічу одначе, що в 2-ім і 3-ім вид. Бант.-Кам. репродукція далеко вірнійша і подібнійша до оригіналу Нікітіна, чим у Бекетова і 1 вид. Бант.-Кам. Ровінський згадує ще про одну гравюру Осипова, зображаючу Мазепу, таку саму як в 2 і 3 вид. Бант.-Кам. (Ровінський I ст. 1025, ч. 6)¹⁾.

Я згадував з попередній статі про Бекетівський портрет, що у Павловського: „Битва подъ Полтавой“ (ст. 63) є портрет Мазепи сего типу, що в Академії штук, лише з гальоном по обох сторонах кафтана. Ту саму репродукцію бачимо і у Korzon-a: *Historya nowożytnä* (II, Kraków

¹⁾ Чи не в „Жизнеоп. Маз.“ Бант.-Каменьск.?

1903. ст. 340) з допискою: „podług portretu w Akad. Sztuk Pięk. w Petersburgu; reprod. u Traczewskiego“ (Трачевскій: Русская исторія Спб. 1895, 2. вид. в 2 т.). Видко з сего, що академічний портрет переиначувано на ріжні способи.

Рівнож згадував я вже, що портрет Мазепи, власність Горленка, був репродукований фотографом Лушевим в Петербурзі, який видав „фотографическій альбомъ лицъ XVI—XVIII вѣковъ“. Додам, що з Ровінського (II, Приложенія и заключенія ст. 282—3) довідуємо ся, при якій нагоді се стало ся. Отже в Петербурзі була в 1870 р. історична вистава заходом „Общества поощренія художниковъ“, на якій виставлено 879 портретів з ріжних публичних і приватних збірок. Вийшов сего року катальог сеї вистави П. Н. Петрова в двох виданях, а фотограф Лушев видав згаданий альбом з 440 репродукціями портретів, між ними й Мазепи з портрету Горленка. У Ровінського (II, ст. 293) маємо згадку про портрет Мазепи в Київській Духовній Академії. Є се портрет академічного типу і про него згадував я вже на основі книжки Уманця. У Ровінського маємо ще дуже багато згадок про портрети Мазепи в ріжних музеях, годі одначе дійти, чи є они може типу академічного портрету.

Поділю ся відомостию, що удало ся мені найти сатиричний рисунок Мазепи в одній з книг „Краєвого Архіву актів гродских і

земских“ у Львові (єго не можна було доси відшукати, про що я писав в „Історичних причинах“ І. ст. 107—8). Сей рисунок буде небавом опублікований зі спеціальною розвідкою, яку до него приготавляю.

3.

Уваги до інших портретів Мазепи.

Справа автентичности портретів Мазепи є до сеї пори отвертим питанєм, тим більше, що материял до него ще не зовсім використаний. Крім знаних портретів є досить звісток про різні портрети Мазепи, але ті портрети не лише не видані, ба що більше ті, котрі подавали про них звістки, не все старали ся бодай згадати, до якого зі знаних типів підходить сей або той портрет.

Н. пр. маємо звістку, доси несправджену, що „старинный, вѣроятно, современный, портретъ Мазепы находится на Аѳонѣ въ одномъ изъ тамошнихъ монастырей“. (Кіевская Старина 1883, т. 6. юль, ст. 596. „О портретахъ Мазепы“). В Одессі, в музею „Общества исторіи и древностей“ є якийсь „современный“ портрет Мазепи, на жаль Ровінський не подає, якого типу (II, ст. 296). В Румянцевскім музею в Москві є „собрание 302 портретовъ русскихъ дѣятелей, рисованныхъ карандашемъ съ соусомъ“, копіювані в части ріжними артистами з ріжних оригінальних портретів, з гравюр і літографій. Ціла збірка зладжена заходом директора музею В. А.

Дашкова, який видав в 1882 р. „путеводитель“. Серед портретів під ч. 47. знаходить ся також Мазепа. І про сей портрет не подає Ровінський, якого він типу (II, ст. 229). Те саме треба сказати і про портрет Мазепи, що знаходив ся під ч. 48. на московській виставі портретів, устроєній 1868 р. товариством „любителей художествъ“ заходом секретаря товариства С. Шаніна.

Згадаю, що й після Ровінського Норблінівський Мазепа має 70 літ (I, ст. 1025, ч. 13.) а не 78, як у Уманця. Ровінський репродукував сего Мазепу в своїх „Матеріялахъ до Русской Иконографіи“ ч. 222. Згадає Ровінський (II, ст. 162) про портрет Мазепи на гравюрі Б о й л я (?) в видавництві „Русская портретная галерея“ (С.-Петербург. 1885—7) А. С. Суворіна (Мазепа в вип. XIV, 1887). Не маючи можности побачити сего видавництва, не можу нічого ближшого сказати про сю гравюру, бо й Ровінський її не описує.

Можу подати одначе деякі вісти до питання про гравюру Галяховського з 1708 р. описану докладно Ровінським (II, ст. 165—6)¹⁾ Ровінський їздив сам до Варшави (ся гравюра зберегає ся в Бібліотеці гр. Красінських), щоби

¹⁾ Описав її також Łoski: Biblioteka i muzeum Konstantego Świdzińskiego. Warszawa 1857. Відси опис в Kołaczkowski: Słownik rytoników polskich. Lwów 1874 ст. 72—73.

зробити з неї фотографічну знімку, але, як каже, „фотографировать гравюру, отпечатанную на темно-желтомъ атласѣ, оказалось невозможнымъ“. „Фотографію“ сеї гравюри, даровану поміщицею з Лубнів, Скаржинською, описав А. Г. в замітці „Памятка по Мазепі“ (Діло 1909. ч.151). Чи супроти слів Ровінського про неможливість зроблення фотографічної знімки з сеї гравюри слова д. А. Г. про „фотографію“ вірні, не знаю. Лазаревский згадав, що бачив „карандашную копію этой гравюры у Е. Н. Скаржинской“.(Кієв. Ст. 1899. т. 64. мартъ, ст. 455). Отже копія роблена була оловцем, хиба, що може доперва з сеї копії зроблено фотографічну знімку. Я мав нагоду розмавлити з кустосом бібліотеки гр. Красінських у Варшаві, д-ром Кентржинським і сей заявив мені, що гравюри Галяховского не удадо ся доси відфотографувати, але ті проби відбували ся дуже давно і є надія, що з огляду на так великий поступ у фотографічній штуці удасть ся зробити знімку з сеї цінної гравюри. В останній хвилі дізнав ся я, що о таку знімку постарав ся д. В. Доманицкий.

Дуже важну поправку до погляду Ровінського про оден портрет Мазепи в бібліотеці Красінських можу подати на основі інформації, уділеної мені ласкаво амануентом львівської університетської Бібліотеки, д-ром Зигмунтом Б а т о в с к и м. Складаю єму тут за се прилюдну подяку. В своїм словари пише Ровінський (II,

ст. 467—8), що в Бібліотеці Красіньских є поясний портрет Мазепи, мальований Норбліном, або бодай з сего портрету зроблена гравюра Норбліна. Отже др. Батовский так пише про сей портрет: „Znajdujący się w Bibliotece Ordynacyi Krasieńskich portret Mazepy (mal. na pł. w.: 79×66½ cm.), (Inw. obr. Nr. 22, 2. S.), który Rowińskiemu wydawał się pierwowzorem akwaforty Norblina, nie jest niczem innym, tylko powiększoną i pokolorowaną kopią z Norblinowskiej ryciny, malowaną przez miernego malarza Jana Moraczyńskiego około roku 1850 lub nieco wcześniej“. Отже сей портрет не має для питання автентичности портретів Мазепи ніякої вартости.

На кінець згадаю, що в збірці, присвяченій Шереметєву, крім гравюри Тарасевича з 1696, яка має зображати Мазепу (Лазаревский твердить, що се Шереметєв, не Мазепа), є ще друга гравюра, зображаюча візд Петра В., за ним „скачеть“ Мазепа, а за ним Шереметєв (Ровіньский I, ст. 1022—3, ч. 1. В примітці на ст. 1023 дає Ров. докази, що се Маз. а не Шер.). Гравюра Мігурі з 1706. р. (не Вігурі, як подає Лазаревский), подібна до гравюри Тарасевича. Описує її Ровіньский в словари (I, ст. 1023—4, ч. 2.), а репродукцію єї дав з „Матеріалахъ до Русской Иконографіи“ ч. 33. Ся гравюра є в музею Тарновского в Чернигові (гл. Каталогъ ст. 79, ч. 723). Ровіньский

згадує ще, що в „Кіевской Лаврской типографіи сохранилось до 70 мѣдныхъ досокъ, рѣзанныхъ въ XVII. и XVIII. вѣкахъ“. (II. ст. 314.) З поміж них портрет Мазепи репродукований в єго „Матеріалахъ“ в I. зошиті (се гравюра Мігури).

Бантиш-Каменьский мав якийсь портрет Мазепи, дарований єму Шафоньским (III., 3. вид. ст. 98.). З него подав він в своїй історії лише герб Мазепи.

Варто би репродувати також Мазепу, зображеного на ківши Дмитрашка Райчі з 1678. р., що находить ся в Музею кн. Чарторийских в Кракові (Sokołowski: „Muzeum XX. Czartoryskich w Krakowie“. Kwart. hist. 1892., ст. 237). При нагоді вказую на статю Стороженка: Родіонъ Григорьевичъ Дмитрашко, полковникъ переяславскій (Кіев. Ст. 1893. т. 41 мартъ, ст. 1—28), з якої можна довідати ся про єго відносини до Мазепи.

4.

„Невідомий доси“ портрет гетьмана Івана Мазепи.

В тижневнику „Народний Голос“, що почав виходити з кінцем 1909 р. в Чернівцях, находимо в ч. 2. репродукцію портрету Мазепи з таким підписом: »Невідомий доси портрет

гетьмана Івана Мазепи», а там же в статі п. з. „Памяти Мазепи“ читаємо (ст. 12.) ось яке пояснене: „Тай інші памятки нашої історичної мивушини можна подибати в Батурині. У одного тамошного селянина є мальовані дуже гарні, стародавні портрети гетьманів: Мазепи, Орлика, Дорошенка, Полуботка, Семена Палія і ин. Колись предок сего селянина був близько при гетьманови Мазепі і гетьман подарував єму сї портрети. Між сими портретами образ Мазепи не відомий доси. Ми подаємо відбитку з него, дякуючи за се д. Василеви Різникову з Конотоп, котрий прислав нам фотографії з того портрета і інших історичних памяток з Батурина та деякі цікаві вісти про них“.

Отся замітка може бути хиба доказом невеликої критичности єї анонімного автора, чи єго інформатора. Довідуємо ся з неї, що сей „невідомий“ портрет Мазепи дарував сам гетьман предкови якогось селянина з Батурина попри портрети Дорошенка, Орлика, Полуботка, Палія і ин. Цікаво, що Мазепа дарував гетьманьські портрети людей, які були гетьманами вже після єго смерти, от як Орлик та Полуботок. Шкода, що не згадано ще, які то »інші« портрети дарував Мазепа предкови сего селянина, а довідали би ся ми може, що між дарованими Мазепою портретами є навіть портрет останнього кошового Кальнишевського, що вмер 1801 р.

Тимало статей писано про портрети Мазепи, з яких можна було досить докладно довідатися про різні типи портретів, уходячих за портрети Мазепи. Та й репродукції тих портретів не всі недоступні ширшому загалови, що більше, деякі з них, хоч не зображають Мазепи, аж надто спопуляризовані та уходять за портрети сего гетьмана. Маю тут на думці т. зв. »Бекетівський« тип, а передовсім академічний портрет кисти Нікітіна, спопуляризований Бантиш-Каменським в єго історії (2, 3 і 4 вид.), а уміщуваний потім часто в різних книжках, про які я вже попередю згадав, н. пр. в »Пирятинській Ластівці« (2 вид.), в книжках Павловського, Трачевського, Корзона, Коваленка. Фотографічну знимку образа Нікітіна подала часопись „Міръ Искусства“ (1900 р.).

Аж тут нараз появляє ся в „Народнім Голосі“ портрет гетьмана Мазепи „невідомий доси“. І щож се за портрет? Се нічо иншого, лише лиха копія академічного портрету, який рішучо відкинули вже яко не — Мазепиний портрет Лазаревський і Уманець, а останній писав про него, що є се »что-то среднее между бандитомъ и старымъ гречкосіемъ«. Хто лише раз бачив репродукцію сего портрету хоч би у Бантиш-Каменського, зображаючу чоловіка о гидкім лиці, з розхрістаним кафтаном, сей не буде довго надумувати ся, а признасть „невідомий“ портрет Мазепи в „Народнім Голосі“ загально відо-

ним »Бекетівским« типом. На портреті в „Народнім Голосі“ бачимо не освіченого гетьмана з двірською огладою, а якогось козака нетягу.

Нам відомо вправді, що н. пр. музей Тарновського набув шаблю Мазепи у козака в селі Бахмачи (чернігівської губ.), але є на се виразний доказ, бо автограф Мазепи на вістрю шаблі: „Іоаннъ Мазепа 1665“ (Каталогъ ст. 44, ч. 134). Щож дотикає згаданого висше »невідомого« портрету, автор статі про него, чи єго інформатор, опирають ся на сумнівій родинній традиції якогось селянина, не постаравши ся розслідити о скільки она вірна, чи справді відповідає їй старина сего портрету, а що більше, не знали зовсім, що се загально відомий тип ніби то Мазепиного портрету. Обережність і критичність не булаб зашкодила в тім випадку.

Мої уваги в ч. 3. „Руслана“ з 1910 р. п. з. „Невідомий доси“ портрет гетьмана Івана Мазепи“ з нагоди потрету сего гетьмана, опублікованого в ч. 1 »Народ. Голосу« (1909), дали редакції сеї часописи повід до „пояснень“ в тій справі¹⁾. Редакція „Н. Г.“ уважала відповідним подати сеї пояснення, щоби загал не посудив її о »легковажене історії, або о неуцтво«, а редактор д. А. Веретельник мотивує опубліковане сего »невідо-

¹⁾ Гл. „Руслан“ 1910. ч. 8.

мого доси« портрету Мазепи тим, що о скільки він знав, „був він нашому загалови зовсім невідомим — з виємкою істориків спеціалістів“. З сего ясно видко, що до сего »загалу« належить і сам д. редактор „Н. Г.“, отже мої слова, що »обережність і критичність не булаб зашкодила в тім випадку« зовсім справедливі. „Пояснення“ редакції »Н. Г.« нічим не уневинняють її, бо редакция повинна була вперед когось поінформувати ся, а не гонити за сензацією, що ось-то ми подаємо у перве „невідомий доси“ портрет Мазепи! Безкритичне популяризоване портретів, уходячих за портрети Мазепи, вважаю вельми шкідливим з огляду на се, що не знаючи доси автентичного портрету Мазепи, в сей спосіб утверджує ся наш загал в безкритичности до тої степени, що она перший ліпший портрет, опублікований під іменем Мазепи, готова вважати яко вірне лице сего гетьмана (от як пр. образ д. Курцласа).

Що до надісланих редакції „Руслана“ пяти фотографічних знімок портретів, не буду займати ся наново „невідомим доси“ портретом Мазепи, бо про него я вже висловив свою гадку. Зверну ще увагу на те, що й в двох інших випадках поступив ред. д. Веретельник не дуже критично, приймаючи одну зі згаданих репродукцій за портрет гетьмана Полуботка, другу за портрет гетьмана Орлика. Що до першого, то не є се гетьман Павло Полуботок, а єго батько полковник Леонтий, бо яко Павла...

подав хибно сей портрет Бантиш-Каменьський (Каталогъ музея Тарновского ст. 75, ч. 685). Павло Полуботок виглядає зовсім инакше і єго портрет є в Музею Тарновского (Каталогъ ст. 75, ч. 686), а репродукцію єго бачимо в Києв. Старин - і 1890 р. т. 31, декабрь.

Щож дотикає портрету Орлика, якого фотогр. знимку прислала ред. »Н. Г.«, то годилоб ся знати, що се рівнож т. зв. „Бекетівський“ тип портрету Мазепи, знаного із репродукцій Бекетова, Бантиш-Каменьського (1 вид.), Лушева (з портр. Горленка), часописи „Свѣт“ (з портр. д-ра Чоловского), і моєї (з портр. в Mus. Narod. в Кракові), опублікованої в „Руслані“ минувшого року. Про сей тип писав вже Уманець (Гетманъ Мазепа, ст. 419), що єго можна подибати »на постоялыхъ дворахъ, въ домахъ помѣщиковъ, мѣщанъ и купцовъ«. Я вказував на потребу виясненя звязи між ним і „академічним“ портретом, хоч оба они по думці Лазаревского не зображають Мазепи. При тім варта булоб порушити докладнѣйше се питанє про Орлика. Чи, інформації, подані редакції »Народного Голосу« тим українським »інтелігентом« були вистарчаючі, і чи закид з моєї сторони був безосновний зволить над сим застановити ся згадана редакция.

Жоґож автора:

Зїзд галицкого князя Данила з угорским королем Белею IV. в Прешбурзі 1250 р. Історично-критична аналіза. Львів 1901. 16° ст. 18. — Цїна 10 сот.

Прешбурський зїзд в справі спадщини по Бабенберґах. (Причинок до історії великого австрійского безкоролївья). Львів 1903. 8° ст. 27. — Цїна 30 с.

Жигимонт Кейстutowич, великий князь Литовско-руський. Історична монографія. Жовква 1905. 8° ст. XIV+170. — Цїна 2 К.

Zygmunt Kiejstutowicz, książę starodubski. Львів 1906. 8° ст. 28. — Цїна 50 с.

Bogurodzicza dziewicza a історичні висновки д-ра Щурата. (В інтересі історичної правди). Львів 1906. мала 8° ст. 41. — Цїна 20 с.

Історичні причинки. Розвідки, замітки і матеріяли до історії України-Руси. I. Жовква 1908 мал. 8° ст. 170. — Цїна 2 К.

Історичний розвій імені україньско-руського народу. Львів, мал. 8° ст. 41. — Цїна 40 с.

Pieczęcie książąt halicko-włodzimierskich z pierwszej poł. XIV. w. Краків 1909. мал. 8° ст. 22. — Цїна 40 с.

Pieczęcie bojarów halicko-włodzimierskich z pierw. połowy XIV. w. Львів 1910 вел. 8° ст. 4. — Цїна 5 с.

Дїстати можна в книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові, Ринок 10.